Брой 42
1,02 €

25.11-1.12.2026
Год. 35

ВЕСТНИК

35 години Литературен

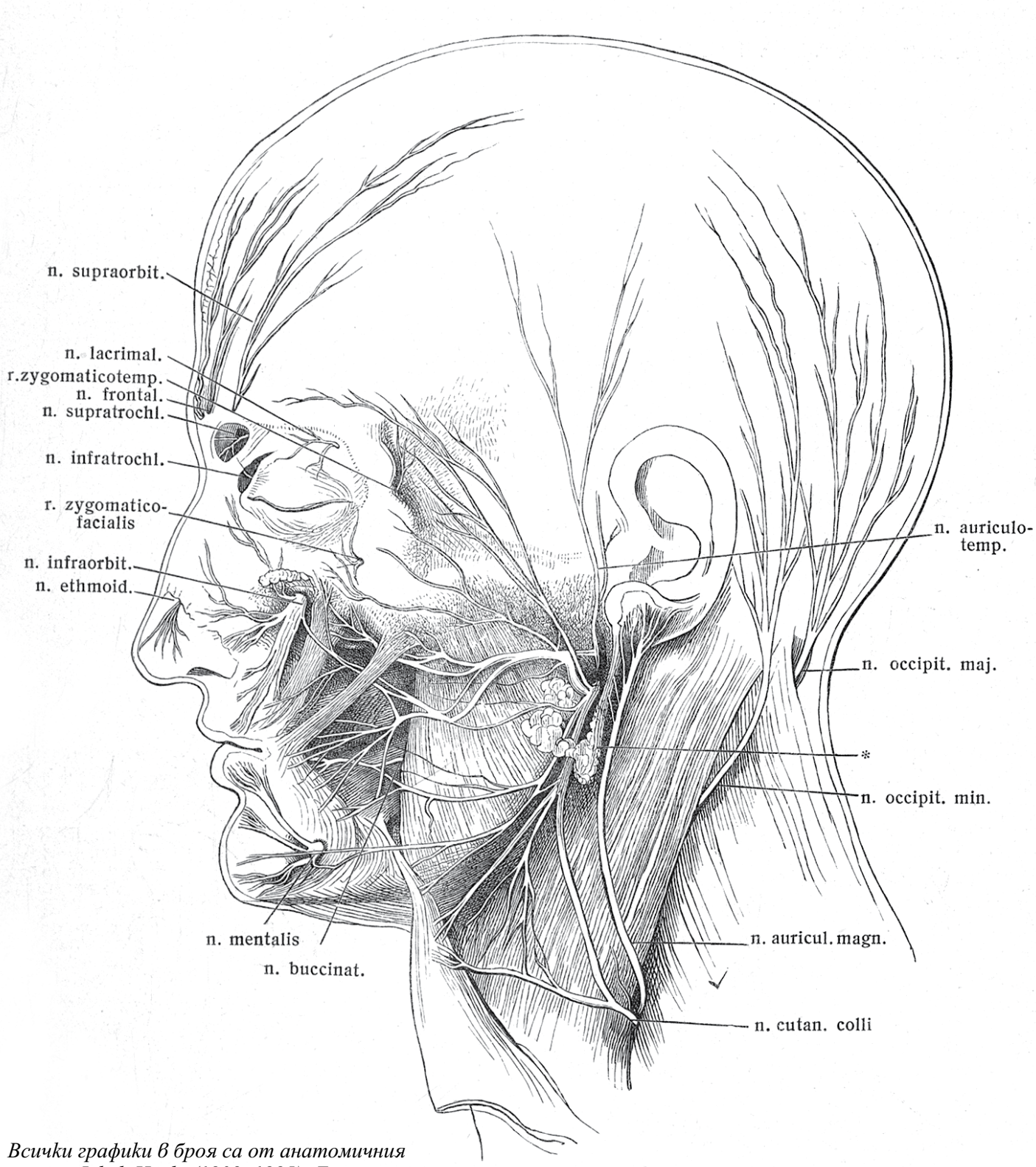

Всички графики в броя са от анатомичния атлас: Jakob Henle (1809–1885): Zarys anatomii człowieka. Atlas. Warszawa: skład główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, 1916. (Public domain: достъпно на Polona.pl)

- **Анна Гоц**
- **Барбара Вожняк**
- **Бартош Журавецки**
- **Беата Копер**
- **Елиза Концка**
- **Еугениуш Ткачишин-Дицки**
- **Катажина Ририх**
- **Матеуш Пакула**
- **Наталия Памула**
- **Рафал Вояшински**
- **Якуб Малецки**

Полски Институт София

Броят се издава с любезната подкрепа на Полския институт в София

ISSN 1310-9561 42

9 771310 956011

Полската литература и медицината

Съвременната хуманитаристика често се обръща интердисциплинарно към други науки, за да разшири своя тематичен обхват, но и за да улови нови истини за човека. Настоящият брой на „Литературен вестник“ се опитва да представи разнообразните измерения на връзката между литературата и медицината и показва, че интересът към темата – към страданието и загубата, но и към лечението и изцелението – е неразривно свързан с историята на литературата. Съвременната полска литература демонстрира това, като предлага множество образи на болното тяло и ум, разкрива индивидуалните и социалните измерения на болестта, както и влиянието ѝ върху *тъканта* на обществото – механизмите на изключване или приемане, на незаинтересованост или (съ)страдание.

В броя влизат прозаически и лирически произведения, които изобразяват често табуизирани проблеми, маргинализирани групи или изтривани човешки съдби. Текстовете демонстрират способността на литературата да инициира и да направлява обществените дискусии; да нормализира заболяването, да приобщава изключените и да изговаря индивидуалните истории. Това личи и от жанровото и тематичното разнообразие на подбраните творби. Разтърсващите белетристични свидетелства на Елиза Концка, Матеуш Пакула, Якуб Малецки, Рафал Вояшински и Барбара Вожняк показват интимния свят на личността при срещата с болката, страданието и трудните семейни отношения. Литературните репортажи на Анна Гоц и Бартош Журавецки изследват структурните механизми на обществото и политиките на здравеопазването, които водят до затруднения, произтичащи от сблъсъка с колективните нагласи и неприемане на различието. Поезията на Еугениуш Ткачишин-Дицки демонстрира семейната обремененост и стигмата на психическата болест; а детската литература на Катажина Ририх приближава болестта до най-малките читатели, за да им я покаже като неизбежна част от човешкия живот, но и като източник на прозрения и (само)познание. Всички тези текстове показват различни измерения на човешкото, което се проявява и в най-тежките гранични ситуации, и приканват към по-задълбочен диалог за разбирането, емпатията и толерантността.

КРИСТИЯН ЯНЕВ

Християнство и култура, бр. 215
В центъра на новия брой 215/Есен на сп. „Християнство и култура“ е темата „Християнство и истина“. В нея са представени текстовете на о. Теодор Стойчев *Мистични измерения на християнския живот според свети Юстин Мъченик*, на Никола Антонов *Ерм и ранният език на богословието,* както и на Филип Кери *Августин: изобретяването на вътрешния аз.* Темата е продължена и в рубриката **„**Християнство и философия“, която включва първата част от студията на Стефан Р. Иванов *С лице към Смисъла. От „Как?“ към „Кой?“*, както и статията на Никола Симеонов *От деконструкция към Логос.* Втори тематичен център в броя са дискусиите на проведения през 2016 г. на остров Крит Свят и Велик събор на Православната църква, където са представени дискусиите по приетите от Събора текстове за „Мисията на Православната църква в съвременния свят“ и за „Отношенията на Православната църква към останалия християнски свят“. Дискусиите са анализирани в статията на Александър Смочевски *По пътя към Всеправославния събор*. Рубриката „Християнство и история“ включва статията на Мартин Осиковски *Солунският едикт и неговите контексти, 380–529 г.,* а темата „Християнство и изкуство“ е представена с текстовете на Еманоил Янопулос *Музикалното творчество на архидякон Калиник Митилински в Анхиало (средата на XIX в.)* и на Слава Янакиева *Секуларизация или жанров принцип? Функционални пренареждания в късносредновековната библейска драматургия (Случаят* Prima Pastorum*)*. Броят е илюстриран с фотографии на Николай Трейман от наскоро проведената изложба с дагеротипии.

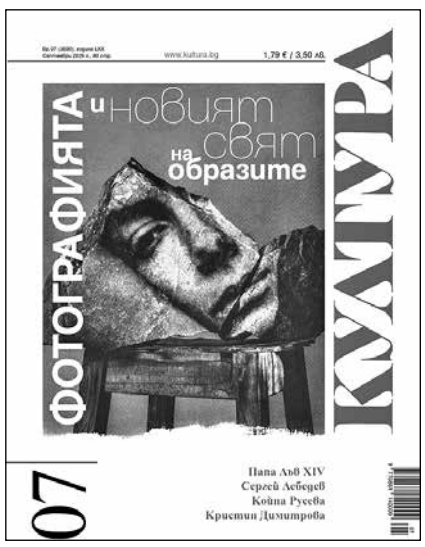

„**Фотографията и новият свят на образите**“
е темата на брой 07 на сп. „Култура“. Вътре ще откриете разговор с доц. Георги Лозанов, озаглавен „Фотографическата срещу нефотографическата фотография“, анализ на Лиляна Караджова за тенденциите в съвременната европейска фотография, както и есетата на Вилем Флусер „Жестът на фотографирането“ и Красимир Стоичков „Кой монтира света вместо нас?“.
И още: откъс от енцикликата на папа Лъв XIV за изкуствения интелект, както и анализите на писателя Сергей Лебедев „Съветската окупация на Източна Европа е престъпление“ и на френската политоложка Мюриел Доменак – „Дали Европа е в стратегическа самота?“.
И още: интервюта с Койна Русева, Кристин Димитрова, Едвин Сугарев, Ангел Иванов, Карло Мусо, Луси Крюгер, Дмитрий Курляндски, Саймън О’Нийл, Костадин Бонев. Фотографиите в броя са от времето, когато Варна е била в окото на Кримската война, а разказът в рубриката „Под линия“ е дело на Албърт Бенбасат.

Медицинският дискурс в литературата

Беата Копер

Ars longa, vita brevis.
Хипократ

Връзките между литературата и медицината могат да бъдат разгледани от поне няколко перспективи. Най-разпространено изглежда търсенето на образа на болестта. От една страна, имаме работа със стесняване на темата, а от друга – контекст на разбираната по този начин връзка между литературата и медицината става цял спектър от въпроси: от описанието на системата на здравеопазването до (не)изразимостта на преживяването на страданието. Болестта може да бъде третирана като тема, мотив, метафора, символ или мит. Нерядко става интерпретативен ключ за творбата[1] или цялото творчество на даден писател. Героите страдат от познати, несъществуващи или неназовани болести. В последния пример на помощ идват литературоведски диагнози, които пренасят знание от медицинските науки в сферата на интерпретация на литературното произведение. Благодарение на това лудостта на пациента З. от „Жива смърт“ (*Żywa śmierć*) на Ева Липска получава своя медицински етикет – шизофрения. Препратките към Международната класификация на болестите (ICD) или Диагностичния и статистическия наръчник на психичните разстройства (DSM) предоставят аргументи, които позволяват прецизно да се разпознаят заболяванията на литературните протагонисти. Подобна функция могат да изпълняват диагностичните инструменти, както в текста на Анна Спулна, която в анализа на поезията на Марчин Шветлицки използва теста за самооценка на симптомите на депресия на Аарън Бек (BDI – Beck Depression Inventory) и избира отговори, които би могъл да даде лирическият субект в стиховете на автора на „Схизма“ (*Schizma*). Някои болести са завладели въображението на творците и трайно са се вписали в литературния пейзаж, като създават собствени изображения и значения на болестта или – използвайки думите на Сюзан Зонтаг – метафори. Към „най-известните“ болести могат да се причислят туберкулозата, мигрената, а също сифилисът, инфарктът и раковите заболявания. Отделна нозология създава каталогът на психическите (или възприемани като такива) болести – истерия, депресия и меланхолия, лудост, шизофрения.
В картотеката на заразните болести, които са оставили своя отпечатък върху културата на дадена епоха, със сигурност могат да се открият „черната смърт“ – на нея дължим „Разговор на майстор Поликарп със Смъртта“, едрата шарка или испанският грип. Чумните епидемии вдъхновяват и по-късните творци. В „Дневник на чумавата година“ Даниел Дефо увековечава подробното описание на чумата от XVII в. благодарение на проучването в архиви и библиотеки, а Албер Камю използва реалистично описание на града под карантина, за да представи по параболичен начин човешкото поведение пред лицето на гранична ситуация. Епидемията, заразата, чумата – всяка от тези думи, термини или дори интерпретативни категории (както ги определя Моника Шнайдерман в книгата „Зараза. Митология на чумата, холерата и СПИН“ / *Zaraza. Mitologia dżumy, cholery i AIDS*) отваря отделни семантични пространства, които влияят на начина на осмисляне на преживяването на заразната болест в езика. Това са също метафорични определения, които съдържат конотации на бързото разпространение на злото, неговия произход и необходимостта да се пребори и унищожи разпознатата заплаха.
Анализът на болестните (маладичните) мотиви позволява да се направят изводи за възприемането на дадена болест в обществото, нейните изображения, та дори за състоянието на медицината в даден период. Включването на собствената болест в литературата – в полската литература от елегиите на Клеменс Яницки до дневника на Кристина Кофта – е и история на жанровете, тяхното функциониране и прекрачването на границата на *приличието* (*decorum*). При документалната литература (или тази, четена в биографичен контекст) текстът може да се възприеме като източник на знание (антропологичен документ) за дадената болест и обществената ситуация на болния. Подобни изводи произтичат от прочита на разработките на темата за лекаря в литературата, както и на образа на болницата и други медицински заведения, ако трябва да посочим само тези, които са най-често анализирани.
„Фигурата на лекаря“ в културата включва (от определен исторически момент) и жените лекарки. Статиите, представящи историята на жените в медицината, имат за цел да припомнят биографиите на изявени личности и да изобразят обществената съпротива жените да бъдат допуснати до тази професия. Със сигурност можем да говорим и за мотива за медицинската сестра или санитарката в литературата. В съвремието вероятно можем да прибавим към списъка и нови професии като съдебната антроположка. […] Анализът на медицинските мотиви в литературата е силно обвързан с биографичния контекст на авторите и авторките. При писателите, за които знаем, че са страдали от някакво заболяване, предмет на литературоведски интерес става документалната литература или тази, чийто контекст на създаване ясно подсказва възможността текстът да се интерпретира във връзка с биографията на творците. Някои текстове като дневници или записки от времето на болестта директно показват писателя/писателката в ролята на пациент. Контекстът отново е връзката на болния с лекаря, опитът от престоя в болницата или санаториума или медицинските достижения. Етикетът „писател в ролята на пациент“ не изчерпва и не предава целия спектър на темите, а преди всичко литературното представяне на собственото заболяване в литературните текстове. Хероним Морщин предпочита да представи себе си като „венеричен ветеран“, за което убедително пише Радослав Гшешковяк, който обръща внимание на жанровите избори на бароковия творец и подчертава сатиричния аспект на творбата, насочена против краковските бръснари и хирурзи. Срамните, но едновременно разпространени болести стават тема на фрашки, поетически писма, сатири, епиграми. Приемат формата на предупреждение, а също така – с оглед на състоянието на тогавашната медицина – съветници, които обсъждат (не)успешността на терапията. Диагнозата заедно с нейните причини и възможни последици се появява в литературния текст, макар че понякога е укрита зад изтънчени сравнения.
В текстовете, които диагностицират починали творци, не самите литературни образи на болестта стават интерпретативен ключ, а състоянието и заболяването на автора/авторката. Сред полските разработки характерен пример е книгата на Ярослав Фазан с показателното заглавие „От метафората до налудността. Опит за патография на Тадеуш Пайпер“ (*Od metafory do urojenia. Próba patografii Tadeusza Peipera*), в която психическата болест се превръща в нишката на Ариадна в лабиринта на творчеството на авангардния автор, особено по-късното, по-малко познато, обгърнато в мрака на психозата. Обаче поезията, както показва друг изследовател, Яцек Вишневски, може също да свидетелства за здравето на твореца. Авторът – наред с аргументите, които отхвърлят убеждението за психическата болест на английския романтик Джон Клер – цитира фрагмент от стихотворението „Аз съм“ и добавя: „Необичайната прецизност на думата и кристалният облик на поетическата форма отхвърлят тезата за лудостта на поета“. Най-често обаче литературоведският поглед е насочен към патологичните състояния, включително към връзката на творческата активност и лудостта. В началото изследванията на зависимостта, която свързва лудостта и гениалността, са обект по-скоро на психиатрията (достатъчно е да припомним класическия текст на Чезаре Ломброзо „Геният и лудостта“ или трудовете на Карл Ясперс), днес доста често те се позиционират в пограничието на дисциплините и са предмет на интерес за изследователи от хуманитарните и социологическите науки. Литературата, третирана като симптом, може да бъде неосъзнат глас на болестта, изразена както в самия език, така и в представените фантазии. Миметичната функция на изкуството обаче ни кара да помним възможностите да отразяваме поведенията, идеите и начина на изразяване на лицата, засегнати от болестта. По този начин Антони Кемпински чете творчеството на Джеймс Джойс, като открива в „Бдение над Финеган“ езика на болен от шизофрения. Не е задължително творческата активност, която е подложена на медицински анализ, да представлява опит да се определят нормите и патологията на човешкия ум. Самият творчески процес и рецепцията на творбата вдъхновяват изследователя да зададе въпроси за функционирането на мозъка. От гледна точка на невроестетиката обектът на изкуството става подготвен стимул, който въздейства на възприемателя. Стимул, който е създаден, за да предизвика определена реакция. И макар че невроестетиката – както пишат авторите на статията „Изкуството и мозъкът. Невроестетически тайни на многозначността“ (*Sztuka a mózg. Neuroestetyczne sekrety wieloznaczności*) – „не е […] поредното интерпретативно течение в изследването на изкуството, нито е ново мисловно течение, което би имало амбициите да убеди хуманитаристите да разчитат научно, натуралистично ролята на човека в света“, то откритията в тази дисциплина влияят на изследванията на историците на изкуството, като носят нови, интересни наблюдения. Въпросите, зададени

[1] С оглед на обема библиографските позовавания и бележки под линия са изпуснати. Текстът в пълния си вид може да бъде видян в оригиналната публикация. – Бел. прев.

във въведението към частта, която е посветена на невроестетиката в книгата „Форми на дейността на разума“ (*Formy aktywności umysłu*), са адекватни и в контекста на словесното изкуство: „Дали красотата е един от основните източници на наслада? Дали в мозъка си притежаваме вътрешен модел на красивото, според който оценяваме всичко, което виждаме?“. В полето на литературознанието концепциите и теориите от сферата на науките за ума стават импулс за развитието на нови, когнитивни течения в литературните изследвания, пример за които са когнитивната поетика или теорията на амалгамите, която е практически използвана в интерпретативни анализи.

Поредната обща област на интерес на медицината и литературата е възприемането на болката. Но ако можем – опростено – да кажем, че терапията на болката (наричана и долорология) се фокусира върху физиологията на болката и нейното лечение, то за литературата трябва да кажем, че интерес представлява изразяването на болезненото преживяване (долоропоетика). В клиничната практика е трудно да си представим възможностите за лечение на болката без възможността страдащият да я изрази. Този парадокс – от една страна, липсата на възможност за интерсубективно комуникиране на болката, но от друга, общият речник, който ни позволява да изразим болката (или поне да кажем, че я чувстваме) – е причината литературоведските анализи да станат изключително важни в контекста на комуникативната ситуация между пациента и лекаря. Ако начинът, по който усещаме, зависи от това как сме се научили да говорим за болката, дали в такъв случай въпросът за болката не е дори ключова тема, която свързва литературата и медицината? Фигурата на писателя пациент е и фигурата на *homo patiens* – страдащият човек. Анализът на реториката на страданието или убеждението за неговата неизразимост приканва към поетологически интерпретации, емпатични прочити и опити за съчувствие. Категорията на болката, също като мотивите на болестта, става основополагаща за творчеството на някои автори. В полската литература болката има своите имена – освен Александър Ват заслужава да изброим и Збигнев Херберт, Густав Херлинг-Груджински, Мирон Бялошевски и Йоанна Полякувна.

Обратната страна на писателя пациент е писателят лекар. Отбелязването на пресечната точка на медицинската наука и литературното изкуство в лицето на писателя с медицинско образование позволява да се припомнят по-малко познати творци (или незаслужено забравени) и – също като в случая с мотива за преживяването на болестта – дава възможност да се задълбочим в биографичния контекст на литературната творба. Великите писатели с медицинско образование в историята на европейската литература са толкова много, че няма как да ги изброим всички без опасение, че ще пропуснем значими имена. Медицинското образование е споменавано и при писатели, които са започнали следването си по медицина, но не го завършват (Станислав Лем), както и при писатели, които израстват в лекарски семейства (Гюстав Флобер). Историята на литературата предлага и примери за непосредствена връзка на литературния и медицинския текст като в произведението „Друскеники. Литературно-лекарска скица“ (*Druskieniki. Szkic literacko-lekarski*) на Юзеф Игнаци Крашевски, написано съвместно с лекаря Ксавери Волфганг.

Преживяването на продължително заболяване, хронична болка и смърт се възприемат от литературата като гранични феномени, които оформят идентичността на субекта. Обаче разсъжденията върху състоянието на страдащия човек не са чужди и на медицинската наука. Връзката между тези два наратива се променя заедно с развитието и специализацията на отделните сфери на науките. Несъмнено това е поредният важен въпрос, който обвързва литературата и медицината. Мечтата за безсмъртие и преживяването на смъртта на близък човек, фармакологията на болката и възприемането на страданието в категориите на наказанието са само някои аспекти на тази тема.

Богатата литература по темата, която разсъждава за процеса на остаряване и анализира фигурата на старите мъж и жена, показва неотслабващия интерес към проблема за старостта в литературата. Отново модерността поставя определена граница. Развитието на медицината, подобряването на хигиената, ваксините и постиженията на фармакологията са причината да живеем по-дълго, но спечелените години не означават непременно „здрави години“. Старостта започва да се възприема през призмата на болестите и хоспитализацията. Тя е пренесена от домашното в институционализираното пространство, което е подчертавано от изследователите на късната модерност. […]

Културно обусловеното възприятие на самоубийството заедно с развитието на психиатрията и психологията е медикализирано и вписано в спектъра от симптомите на психическите разстройства, като едновременно става обект на интерес от страна на медицината.

В литературните наративи значително по-рано се появяват емблематични изображения на самоубийства (от „антиобраза на смъртта“ на Юда до красивата Офелия сред носещите се по водата цветя), които завладяват въображението на творците от различни епохи. Както медикализацията на самоубийството през XVIII и XIX в., така и литературните образи на самоубийците, които показват чувствителния, преживяващ болката на съществуването, нещастен човек, оказват влияние върху общественото възприятие на хората, „които посягат на живота си“. Биографиите на творците отново ни насочват към хипотези за състоянието на тяхното психическо здраве, към търсене на симптоми на болестта и предизвестия на самоубийството в творчеството им. По-често обаче литературоведските разсъждения – освен анализ на развитието и промяната на самия мотив за самоубийството – търсят отговор на въпроса „как литературното, философското, изобразителното въображение подготвя за смъртта“.

Литературата може да служи за илюстрация на нагласи и поведения, описвани от медицината и сродните ѝ науки, а дори като изследователски материал, който позволява да се изведат изводи за реакциите и емоциите, придружаващи граничните ситуации като например траура след смъртта на дете. Мотивът за загубата, разсъжденията след смъртта на близки хора имат дълга традиция в изкуството, а културните обреди помагат да се приеме и преработи загубата. Последното определение обаче произхожда от пограничието на медицинската наука – медикализацията на смъртта засяга както самия процес на умирането, така и траура.

Знанията от медицинската сфера също са – *nomen omen* – трансплантирани в литературоведските текстове. Научното обяснение на емоционалните състояния, етиологията на болестта или разяснението на основните въпроси от областта на биологията стават причина за (ре)интерпретация на текстове на културата, а също така за търсене на нови литературни нишки и мотиви. Благодарение на това можем да погледнем поведението

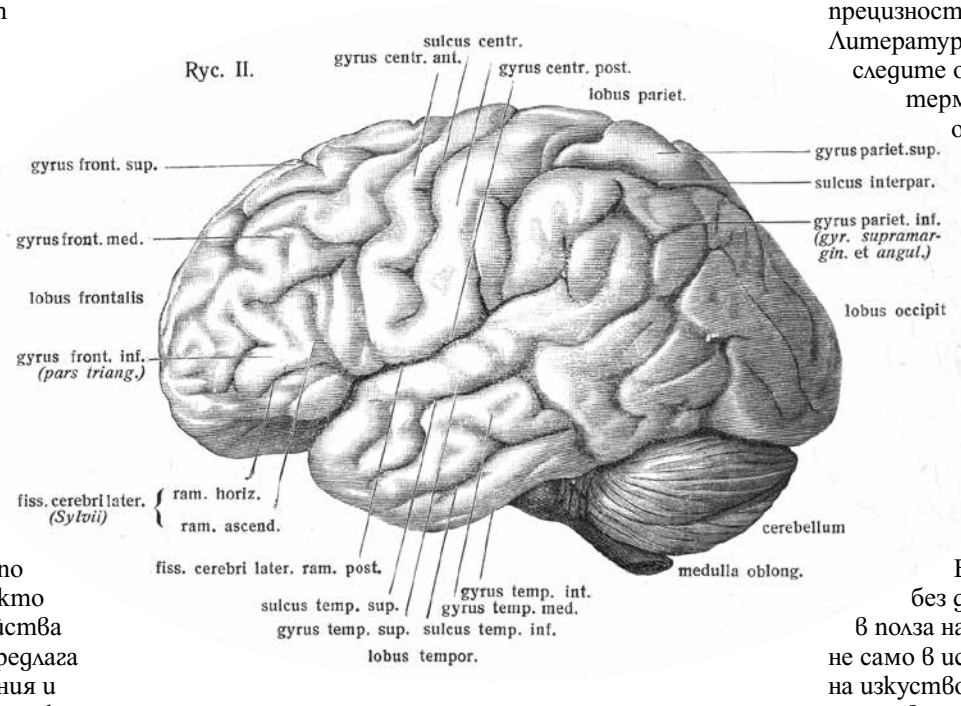

на Шекспировите герои през призмата на съвременното знание за посттравматичния стрес, в приказките да забележим герои в спектъра на аутизма, а при героите на литературните текстове от XIX в. да диагностицираме синдрома на ВДА (Възрастни деца на алкохолици), описани от психолозите в края на XX в. Медицината става резервоар на специализирани термини, а ролята ѝ може да е сведена до разрешаване на спорове около дефинициите в практиката. Затова пък примерите от литературата служат като въведение – реторичен похват, който има за цел да заинтригува читателя – в изследванията от други дисциплини, особено тези, които са по-близки до социалните науки като психологията или поведенческата биология. […]

През призмата на терапията се разглежда и самото писане на текстове. Славомир Мрожек пише мемоар, озаглавен „Балтазар“ (*Baltazar*), в рамките на терапия за афазия, от която страда в резултат от инсулт. Книгите на съвременни полски творци като Марчин Виха („Как престанах да харесвам дизайна“, „Вещите, които не изхвърлих“ / *Jak przestałem kochać design*, *Rzeczy, których nie wyrzuciłem*), Агата Тушинска („Упражнения по загуба“ / *Ćwiczenia z utraty*) и Инга Ивашув („Загубих“ / *Umarł mi*) могат да се прочетат в контекста на преработване на траура. Автобиографичните романи на Ева Курилюк („Голди“, „Фраскати“, „Фелуни“ / *Goldi*, *Frascati*, *Feluni*) и Магдалена Тули („Италиански тоқчета“, „Шум“ / *Włoskie szpilki*, *Szum*) пък са примери за литература за унаследената травма от Холокоста. Изправянето срещу собствената семейна история с помощта на писането, разказването на своите преживявания на други, представлява – макар и не единствена или най-важна интерпретационна перспектива на произведенията – важен техен контекст.

Една от малкото „литературни болести“, чието диагностициране остава отговорност на критиците и теоретиците на литературата, е графоманията. За една от нейните разновидности пише Юлиан Тувим: „Стихоманията със сигурност е болест – както клептоманията, еротоманията или други психически мании. Трябва да се изследва, разпознава по всичките ѝ симптоми, да се класифицира и лекува. В сферата на литературата тя е не по-малко поражение от която и да е епидемична болест в живота на народите“. В хуманитарните науки няма съгласие относно природата на това явление. Рецензентите диагностицират у творците мания за писане (т.е. разполагат това явление в сферата на психологията на творчеството) или посочват „графоманията“ като иманентна характеристика на самия текст, а разсъжденията около нея се класифицират сред споровете в рамките на теорията на литературното произведение.

Принудата за писане или писането, възприемано като болест, е също предмет на рефлексия от страна на самата литература – пример за това са например стиховете на Томаш Ружицки, в които лирическият субект признава: „Когато започнах да пиша, никой не ми каза, / че това е такава болест“.

Във всеки от горните примери за връзката между литературата и медицината езиковедският анализ не остава без значение, а ясно позволява да се забележи проникването на специализирана терминология в структурата на самата творба. В трудовете от сферата на литературознанието и културологията той обаче представлява контекст, един от елементите на анализ, а не отделен въпрос или основен обект на изследване. Езиковедските анализи позволяват да се забележат промени на самия медицински език, както и – например в книгата на Магдалена Завиславска за метафорите в природните науки – да се забележат литературни конструкти в научните текстове, които влияят на нашите представи и позиции по отношение на анализираните явления. Накрая следва да се споменат и медицинските метафори, създавани и използвани от критиците, както и тези, които вече трайно са проникнали в колективното съзнание като „хирургическа прецизност“, „усещам пулса“ или израза „в гените ми е“. Литературата обаче не остава длъжна на медицината, а следите от нейното въздействие откриваме в такива термини като „садизъм“ и „мазохизъм“, които все още фигурират в съвременната нозология.

Рефлексията за литературата и медицината изисква и отговор на напълно основен въпрос – дали медицината е изкуство, или наука? Важно става разделението на практическа (изкуство на лечението) и теоретична медицина (наука). Първата – съгласно с първоначалното значение на гръцкото *techné* и латинското *ars* – означава умението да се извършва нещо съгласно правилата. Втората е свързана с познаването, придобиването на ново знание, с чистата наука (отделена в опозиция спрямо практическата наука).

Въпреки че е трудно да си представим едната без другата, оценяването на лекарския занаят в полза на медицинската наука бележи важна граница не само в историята на медицината, но и в историята на изкуството, свързано с медицината. Преломът се случва на границата на XVII и XVIII в., макар че както подчертава Хенрик Нусбаум – лекар, философ на медицината и почетен професор в катедрата по философия и история на медицината във Варшавския университет – истинското развитие на медицината като чиста наука настъпва през XIX в. Модерността бележи и началото на разделянето и специализацията на отделните дисциплини и науки, на индустриализацията и свързаните с нея промени в обществения живот. И макар че за всяко от тези явления може да се посочи различен пиков момент, то няма съмнение, че през втората половина на XX и през XXI в. последиците от тези промени се усещат в системите на здравеопазването, влияят на общественото благосъстояние и – което не е по-малко важно – стават част от дискурса.

Изводът за разделянето на медицинските и хуманитарните науки (дискурси) – латинският корен *discurrō*, *discurrere* все пак означава „разпръсквам се, разделям се“, „разпространявам се, отделям се“ – изисква и посочването на общите начала: признаването на лечението за изкуство, забелязването на литературността на медицинските трактати, които използват целия спектър на писателското майсторство и литературно въображение. […]

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по Beata Koper, *Sublingualis. Problemy i poetyki dyskursu medycznego w literaturze polskiej po roku 1989.* Gdańsk: słowo / obraz terytoria, 2024, с. 17–31.

Жестока привързаност

Наталия Памула

Олга Токарчук, „Книгите на Яков“, прев. Крум Крумов, изд. „ICU“, С., 2025

В края на 2025 г. на книжния пазар се появи дългоочакваният роман на Олга Токарчук на български език. Романът в превод на Крум Крумов е едно от най-забележителните произведения на полската Нобелова лауреатка. „Книгите на Яков“ е постмодерен метаисторически роман, обхващащ „седем граници, пет езика, три големи религии, без да броим малките“ по думите на своята авторка. Токарчук представя света на мултикултурната и многонационална Жечпосполита на двата народа от XVIII в. с присъщата за творчеството си ерудиция, въображение и писателско майсторство.

Олга Токарчук, „Е.Е.“, прев. Крум Крумов, изд. „ICU“, С., 2026

„Е.Е.“ среща читателя със спиритуалистични сеанси и неясната граница между рационалното и ирационалното, като предлага игра с конвенцията на психологическия модернистичен роман, както и с традицията на ранната психоанализа. Историята на Ерна Елцнер е разказ за съзряването и формирането на женската индивидуалност под натиска на средата и очакванията на околните. Романът е вдъхновен от случая, на който К. Г. Юнг посвещава докторската си дисертация „Към психологията и патологията на т.нар. окултни феномени“, и поставя въпроса за отношенията между научното и духовното, скептицизма и вярата, индивидуалната свобода и наложените патриархални роли.

Юлия Федорчук „Домът на Орион“, прев. Крум Крумов, изд. „ICU“, С., 2026

Романът на Юлия Федорчук разказва за социалните и екологичните кризи на съвременния свят, но и за травмите, личностните трудности и нестабилната идентичност на съвременния човек. „Домът на Орион“ е фрагментарен, рефлексивен и философски роман, чието действие прекрачва през пространствените и времевите граници, придвижва се от локалното до космическото и разкрива дълбоките връзки между съдбите на своите герои.

Независимо дали става дума за художествена или за нехудожествена литература, почти всички културни текстове, написани в Полша след 1989 г., рамкират уврежданията при децата като разрив в семейния живот или извънредна кризисна ситуация, която трябва да бъде преодоляна или излекувана. Случаите, в които уврежданията са изобразени като интегрирани в семейните механизми, са по-скоро рядкост. В тази глава анализирам текстове, които се фокусират върху този разрив, и по-специално въздействието му върху майката, от която обикновено се очаква да бъде основният човек, който полага грижи.

Основните теми в тази глава са понятието „жестока привързаност“ (*violent intimacy*) и различните значения на грижата. Жестоката привързаност, в контекста на дискурса за уврежданията и семейството, сама по себе си значително разрушава представите за полското семейство и в частност отношенията между майката и детето. […] [Ж]естоката привързаност е емоционална структура, която свързва майката и нейното дете с увреждане; тя не просто разклаща семейството, но също и общоприетите идеи както за майчината обич, така и за емоционалната и финансовата цена на грижите и отдадеността.

Жестоката привързаност прикрепва майката към нейното собствено дете. Изключително важно е да не забравяме, че няма жестока привързаност без обич: това е интимна връзка, белязана от обич и отдаденост, но и – също толкова важно – от липса на избор. Ситуацията е едновременно изпълнена с любов и потискаща както за майката, така и за детето. Жестоката привързаност не надскача пределите на роднинството: нейните граници са биологичните връзки. Става дума за трайна привързаност и именно нейната продължителност допринася за жестокостта; често завършва – както показват текстовете, разгледани в тази глава – само със смъртта на единия участник. С други думи, обхватът и очакванията към майчината грижа са необятни. Няма ясна граница на задачите, които майката е длъжна да поеме, и няма приемлив изход нито за майката, нито за детето. За разлика от случаите, в които социалните помощници получават възнаграждение от държавата или от частни фондове, тази връзка, свързана с полагане на грижи, е неизменна и за двете страни.

Жестоката привързаност, подобно на повечето ситуации, изискващи грижа, е дълбоко вплетена във властови отношения. Даващият и приемащият грижите едновременно попадат в капан – състояние, което свидетелства за тяхната споделена уязвимост. Тяхната връзка е изгодна на държавата, която я и налага. Жестоката привързаност е постоянна, подсилваща се динамика, диалектичен процес – тя дава възможност на държавата да се откаже от задължението си към конкретни граждани, а именно това държавно оттегляне от сферата на грижите поражда привързаността. […]

Проследявам темите за грижата и жестоката привързаност в разнообразен корпус от текстове, публикувани в периода 1995–2022 г. Тематичното разпределение на този широк набор от произведения илюстрира трайните механизми на полагане на грижи и задълбочаването на жестоката привързаност в семействата с дете с увреждане. Разгледаните текстове включват юношеския роман „Какавидата“ (*Poczwarka*, 2001) на Дорота Тераковска – една от най-значимите полски авторки в жанра през 90-те години на миналия и началото на този век – в който идиличният свят на женена двойка е „разрушен“ от дъщеря със Синдрома на Даун. Разглеждам го паралелно с друг юношески роман – „Островът на сестра ми“ (*Wyspa mojej siostry*, 2011) на Катажина Рурих – едно дълбоко стигматизиращо и дискриминационно спрямо хората с увреждания изобразяване на герой с интелектуална недостатъчност, което срещна одобрението на критиката. […] Във всички тези текстове грижата е приватизирана. Най-често грижите се полагат от член на семейството и единствено вътре в него. Авторките не само демонстрират, че полското семейство е единствената среда, която може да гарантира грижа – а следователно и оцеляване – за човека с увреждания, но и също подчертават, че полската държава след 1898 г. не проявява *загриженост*; тя не предоставя никаква дългосрочна подкрепа за децата с увреждания, нуждаещи се от постоянна помощ във всекидневието си. След като държавата е изоставила хората с увреждания, майките, а понякога и бабите, са принудени да полагат безвъзмездни и социално недооценени усилия по грижата за тях. Това изоставяне от страна на държавата не е резултат от деинституционализация, тъй като такава не се е случила в Полша. Броят на специализираните заведения обаче е ограничен, а освен това съществува и културна съпротива срещу настаняването на деца с увреждания в институции.

Смъртта като решение

Сборниците с мемоари и интервюта не са единствените текстове, които могат безкритично да опишат жестокостта в тези близки отношения и да търсят решения, които в крайна сметка не допринасят за защитата нито на правата на хората с увреждания, нито на правата на жените. В тази част ще анализирам двата юношески романа, които под маската на състраданието прикриват символично насилие спрямо човек с увреждане: „Какавидата“ (2001) на Дорота Тераковска и „Островът на сестра ми“ (2011) на Катажина Рурих. И в двете книги смъртта на детето с увреждания освобождава дадения член на семейството от товара да полага грижи за него.

Действието в „Какавидата“ се развива в Краков, в края на 90-те години на миналия век, където богатите и успешни Адам и Ева – изборът на библейски имена не е случаен – живеят в голяма къща в предградието. След като са отлагали това да имат дете докъм трийсетгодишна възраст, с цел да осигурят финансовата си стабилност, двамата са съсипани, когато Ева ражда момиче със Синдром на Даун: „Адам бе мечтал да има дете. Трупането на знания, работата и изкарването на пари придобиваха смисъл за него само в името на детето, на което той искаше да завещае всичко, което има. Бързо развиващата се компания, придобитият капитал, закупените акции, къщата с градина – всичко това беше за детето... Но не и това дете.“

Романът започва с раждането на Мишка. Първоначално Адам и Ева решават да изпратят дъщеря си в институция за деца с увреждания. В болницата обаче друга майка на дете със Синдрома на Даун споделя с Ева собствения си опит и за огромно съжаление на съпруга ѝ, Ева променя решението си. Макар и Адам да не напуска семейния им дом, комуникацията между двамата секва и те започват да водят отделни животи. Ева напуска работа, спира да излиза с приятелите си и се отдава изцяло на грижите за детето: „Тя и Мишка са обградени от крепостните стени на къщата. Тя и Мишка са изолирани от света. Тя и Мишка са си достатъчни една на друга.“ Възможността Ева да се възползва от някакви държавни социални или образователни помощи така и не се коментира, макар да е съвсем ясно, че е невъзможно тя да полага продължителни грижи сама. Романът представя семейството като единствената среда за детето с увреждания, докато в същото време подчертава, че именно тази среда е несъвместима с увреждането.

„Какавидата“ изобразява жестоката привързаност между дете с увреждания и майка, която едновременно изпитва дълбока обич, но и отвращение към дъщеря си. Романът също така показва как връзката между Ева и Мишка разрушава любовта и близостта, които Ева е споделяла със съпруга си преди това. Ева вече няма капацитет да поддържа други отношения с роднини и семейство. Адам, който изхранва семейството си благодарение на успешната си компания, изпитва срам и отвращение към дъщеря си. Решението да не напусне Ева се основава единствено на страха му от общественото порицание.

В този роман здравословните увреждания позволяват на Дорота Тераковска да подложи на критика полския капитализъм от края на 90-те години, с неговите огромни къщи, скъпи часовници и всякакви други символи на материалното благоденствие. Огромното разочарование, което Адам и Ева изпитват по отношение на детето си, илюстрира едновременно, че парите и успехът не могат да осигурят щастие, но и че сдобиването със „съвършен“ живот и „съвършено“ дете е една илюзия. И все пак Тераковска подкопава посланието, което иска да предаде, с края на романа. Мишка умира внезапно на деветгодишна възраст. Тъй като самата тя е искала да умре, смъртта ѝ не е представена като трагедия. Малко преди това обаче Адам и Ева започват да приемат увреждането ѝ и вече не се срамуват от него. Като награда за тази похвална промяна, двамата се събират и си правят ново здраво дете. Едно дете с увреждания разрушава хетеросексуалния брак, а това без увреждания го съшива обратно.

След смъртта на Мишка Адам и Ева имат възможността да възвърнат живота си. С други думи, „Какавидата“ разказва историята на едно семейство, в което един от членовете е с увреждания, а не би трябвало. Книгата на Тераковска отпраща посланието, че в съвременна Полша просто няма място за интелектуална недостатъчност и че едно дете с увреждания ще разруши брака: семейството е възприето единствено като хетеросексуален брак между здрави тела.

В крайна сметка заболяването на Мишка се оказва препятствие, но не и окончателен разпад. Продължавайки живота си в огромната си къща в предградието с новото си дете, Адам и Ева все пак получават всичко, което са искали, макар ценностната им система да претърпява съвсем бегла промяна. Иначе казано, след като Мишка е научила родителите си, че материалното богатство не може да подсигури щастие и че не съществува идеален генетичен подбор, тя вече става излишна.

„Какавидата“ не предоставя алтернативна, по-удобна версия на капитализма. Тераковска използва религиозната рамка, за да подчертае несъвместимостта между увреждания и капитализма, като този начин обезсмисля обсъждането както на услугите и приспособленията за хора с увреждания, така и на техните права: увреждането е „дар Божи“. Наред с вдъхновяващия дискурс, който преплита темата за увреждания с промените, които Адам и Ева претърпяват, романът съдържа и по-явни религиозни препратки. Главите, озаглавени с номерирани дни от седмицата, препращат към книгата „Битие“; това, че Ева чете Библията на Мишка, се превръща във важен елемент от сюжета; Адам чете енцикликата на папа Йоан Павел II, посветена на хората с увреждания; и разбира се, имената на самите Адам и Ева, които извикват асоциация с Райската градина Едем. Най-важната функция на тези религиозни препратки е да позволят смъртта на детето с увреждания да бъде представена като щастлив край както за самото него, така и за родителите му. Казано накратко, религиозният дискурс прикрива дискриминацията спрямо хората с увреждания (*ableism*), или по-точно – самият той е дискриминационен. Ето защо, вместо да представи внезапната смърт на Мишка като трагедия, като резултат от жестоките желания на родителите ѝ или като неглижиране от страна на държавната система, Тераковска застава Мишка да обсъжда бъдещето си както с библейските Адам и Ева, така и със змията. Изобразявайки как Мишка споделя на змията, че ще се присъедини към всички тях в градината, която представлява

Рая, Тераковска опитва да представи смъртта като избор. И все пак е ясно, че Мишка живее в свят, в който избор няма, както разкрива нейното разсъждение: „И ето, стоя си заключена вкъщи, защото мама се страхува да ме заведе в парка, в супермаркета и дори на улицата... Ето, децата не искат да си играят с мен и ме зяпат, сякаш ги е страх от мен или ги отвращавам... Тук мога да танцувам. Да, ще остана с вас.“ Извеждайки на показ вътрешния монолог на Мишка, Тераковска освобождава читателя от чувството за вина, когато романът завършва с възобновяването на „нормалния“ семеен живот.

Режимите на хетеронормативността и социално наложената представа за телесна пълноценност се подсилват от католицизма, който оформя вътрешния монолог на Мишка, като прикрива факта, че желанието ѝ да умре е по-скоро провокирано от майката, която не я разбира и е изтощена от това да се грижи за нея; от бащата, който я отхвърля; и от отвращението от страна на един враждебен свят. Макар и мислите на Мишка да са логични и рационални, самата ѝ реч се състои предимно от несвързани и поради това безсмислени срички. Полският литературовед Пшемислав Чаплински отбелязва, че Мишка представлява „въплъщение на другостта“, особено поради неспособността ѝ да общува по установения като нормален начин. Според вътрешната логика на романа неразбираемата реч на Мишка е показател за нейната несъвместимост със света: невъзможността на Мишка да се интегрира в семейството и в обществото предполага, че тя няма статус на човешко същество. Чаплински също така твърди, че в образа на Мишка в „Какавидата“ се наблюдава „следа от гениалност“, но не предоставя примери за това. Ако има предвид вътрешния монолог, то редно ли е човешката природа на дете с интелектуална недостатъчност да се приема за гениалност? Като цяло начинът, по който Чаплински възприема „Какавидата“, показва, че човек с увреждане не може да бъде културно нормализиран и напълно възприет като човешко същество: тя е или гений, или „абсолютният друг“.

Тераковска представя смъртта като щастлив край както за Адам и Ева, така и за Мишка, която среща други деца с увреждания в Рая и тъй като там тя вече е освободена от уврежданията си, най-накрая има възможност да изразява себе си. По този начин телесната пълноценност е ситуирана в Рая, а смъртта се явява освобождение от уврежданията. Представяйки смъртта като синоним на бъдеще без увреждания, „Какавидата“ отхвърля възможността за каквато и да е компенсаторна интерпретация на увреждането. Няма място за увреждания нито на земята, нито в Рая: „Божиите дарове танцуваха и изпитваха радост от това, че бяха прекарали един кратък миг на земята и бяха изпитали истински чувства: любов, омраза, приемане, отхвърляне, изолация или самота... Пеперудите, скрити в какавидите на телата им, пърхаха с крилца, невидими за околните.“

Докато Мишка танцува из Рая с други деца с увреждания, които подобно на нея са искали да умрат, Ева е освободена от задълженията си, а неспособността на Адам и Ева да приемат напълно дете с увреждания, невъзможността на държавата да подкрепя хората с увреждания и техните семейства, както и смъртта на едно дете, биват триумфално оправдани. Именно религиозният дискурс утвърждава този триумф, като представя децата с увреждания като „Божи дарове“, вместо като редовни граждани или дори като съвсем нормални човешки същества. Религиозният дискурс изключва всякакви разговори по отношение на правата на хората с увреждания, политиките на полагане на грижа или също толкова важното политическо измерение на желанието на Мишка да умре. Той поставя уврежданията като дефицит или трагедия, напълно отделени от сферата на политиката.

Катажина Ририх, авторката на книгата „Островът на сестра ми“, издадена през 2011 г., десет години след „Какавидата“, явно споделя вярването, че Раят е най-доброто място за млади момичета с увреждания. В широко признатия си роман, който през 2019 г. получава своето четвърто издание и бива удостоен с полската номинация за наградата „Астрид Линдгрен“ за детска и юношеска литература, Пипи, главната героиня с неназовано увреждане, умира внезапно и сякаш без причина, едва навършила двайсет години. Пипи и по-малките ѝ сестри, които нямат увреждания, са отгледани от баща си, след като майка им е починала. Бащата не се е оженил повторно – след като отказва да отглежда Пипи, жената, с която искал да има връзка, го напуска. И така отново щастливата хетеросексуална връзка се оказва невъзможна поради увреждането на дете. Тъй като е несъвместимо със социалния живот, увреждането пречи на Пипи и на хората около нея да установяват социални и романтични отношения.

Това е единственият текст от анализираните в тази глава, в който не присъства майчинска фигура. И все пак жестоката привързаност е факт – поради липсата на майка, на най-малката сестра на Пипи се пада да бъде прикована към нея. Тя е и тази, която истински страда, когато Пипи е изпратена в институция и след това умира. Бащата, който изглежда е в добри отношения с Пипи, си остава второстепенен герой, тъй като мъжете са изключени от емоционалната структура на жестоката привързаност: винаги в нея участва жена без увреждания. Докато тази книга нормализира факта, че полагането на грижи е женска работа, логиката на повествованието не позволява на сестрата без увреждания да се грижи до живот за Пипи; такъв живот би бил „пропилян“. Поради това сестрата с увреждания трябва да умре – също като в „Какавидата“, смъртта слага край на жестоката привързаност, породена от наличието на увреждане.

Изчезването на субекта с увреждания дава възможност на останалите членове на семейството да имат бъдеще. Няма надежда за това Пипи да води независим или поне полунезависим живот, например в някой малък частен комплекс за хора с увреждания, но държавната институция, в която баща ѝ я праща в края на тийнейджърските ѝ години, разполага със състрадателен персонал и добри ресурси. Така романът едновременно отразява, но и изопачава преживяванията на институционализираните хора в Полша. Децата с увреждания обикновено не биват настанени в институции, които приемат предимно възрастни хора или достигнали зрялост хора с увреждания. Често става дума за хора с интелектуална недостатъчност, чиито родители са починали или вече нямат възможност да им осигуряват всекидневни грижи. […]

В „Островът на сестра ми“ институциите са единственото спасение за семействата на хора с увреждания. Тъй като няма асистенти и частни домове, грижи могат да се полагат само от някой кръвен роднина вкъщи или от служителка в институция. Трудът, който съпътства грижите, не просто потиска сестрата без увреждания, но и освен това я излага на опасност – Пипи проявява склонност към физическа агресия. Тъй като не може да се предвиди друг начин за грижа за нея, единственото решение е Пипи да бъде настанена в институция. След като Пипи вече е институционализирана, баща ѝ се събира с предишната си приятелка, а сестра ѝ поражда. Семейството, както разказва малката сестра, не само спира да посещава Пипи, но и всички спират да говорят за нея, което я кара да изглежда „сякаш е изчезнала или никога изобщо не е съществувала“. Когато сестрата се научава да шофира, започва да ходи на посещения при Пипи и осъзнава, че въпреки по-ранните си описания за това как Пипи намира приятели в институцията, тя по-скоро прилича на „самотен остров“. Книгата лансира идеята, че именно уврежданията, а не общественото отношение и липсата на адекватни социални политики, отделят Пипи от семейството ѝ и от света и по този начин я превръщат в „самотен остров“. Сестрата се записва да следва медицина в университета: „Реших, че искам да намеря отговор на въпроса, който не спирах да си задавам: ЗАЩО? Мисля, че много хора са опитвали преди мен, и подобно на тях се надявам, че аз ще бъда първата, която ще открие причината, и ще направя така, че всички самотни острови да изчезнат.“

Сестрата иска да открие и елиминира това, което е предизвикало генетичната мутация, причинила състоянието на Пипи. Неоевгеничната идея да се елиминират увреждванията и хората с увреждания изпълва романа – не само Пипи трябва да изчезне от семейната си среда, но всички деца с това неназовано увреждане трябва да изчезнат от човечеството, а медицинската евгеника е представена едновременно като отговор на жестоката привързаност, но и като нейния край. Вместо да обърне внимание на самотата на Пипи и да помисли какви удобства биха могли да предоставят семейството и обществото, сестрата размишлява върху това как да създаде свят, в който не съществуват увреждания. Според Ририх това е един благороден стремеж. Докато търси медицинско решение, сестрата си представя Пипи в Рая: „Къде ли си, Пипи, с твоята синя рокля? Представям си, че плаваш в топлите морета; леглото се превръща в кораб и всички пирати бягат по островите си, за да скрият златото си.“ Раят е представен като море, приело формата на детска площадка. Макар и Пипи да е починала, както изглежда, когато е била на около двайсет години, тя е представена като вечно дете: не като възрастен, не като гражданин с права, което е подчертано и от факта, че никога не я наричат по друг начин, освен с прякора ѝ. Пипи е обект на грижи, каквито единствено институцията може да предостави.

„Какавидата“ и „Островът на сестра ми“ разказват истории за временни разриви в семейните връзки, причинени от наличието на хора с увреждания. Това, което тези два романа действително разрушават, са нормативните и широко разпространените очаквания за майчина и бащина обич – в тях родителите се радват, когато децата им умират. Разбира се, това е възможно единствено заради увреждванията на двете главни героини и вероятно именно поради това тази културна трансгресия е била пренебрегвана във всички академични анализи на тези романи. Полската изследователка в областта на увреждванията Алиция Ванг приветства романа „Какавидата“ за това, че представя по многопластов начин главна героиня, като отправя подобни похвали и по отношение на „Островът на сестра ми“. В анализа си върху романа на Тераковска Пшемислав Чаплински отбелязва, че Мишка трябва да умре, за да може нормалността да възтържествува, но също подчертава, че „човек като нея […] няма общ език с нас“ и става пример за „абсолютна и непроницаема другост“, като по този начин затвърждава дълбоко вкорененото убеждение, че хората, които не комуникират по установения начин, не могат да се считат за човешки същества. Невъзможността да се прояви човечност към Мишка възпрепятства силно необходимата критика към възприятията за нормалност.

От тези два романа са продадени хиляди екземпляри и те се радват на висока оценка както от читателите, така и от журналистите. „Какавидата“ дори се нарежда в класацията на най-продаваните книги през 2003 г. Така жестокостта спрямо хората с увреждания се приема за допустима, когато е маскирана като добронамереност, благотворителност и религиозни убеждения. Вместо да проблематизират обществените представи за увреждванията, тези книги подхранват вярването, че животът на хората с увреждания има по-малка стойност от този на останалите хора и че единствено тяхната смърт може да сложи край на жестоката привързаност.

Превод от английски:
АНАСТАСИЯ ДИЛОВА

Преводът е направен по: *Disability Disruptions: Gender, Family, and Care in Post-1989 Poland* by Natalia Pamula. Copyright 2026 by the Board of Trustees of the University of Illinois. Used with permission of the University of Illinois Press.

ВИТРИНА

Марек Биенчик, „Контейнер“, прев. Правда Спасова, изд. „СОМН“, С., 2026

Марек Биенчик – познат на българския читател с есеистичните си книги и романи – превръща личната и семейната трагедия, смъртта на родителя, в отправна точка на своите разсъждения за скърбенето и спомена. Авторът на „Меланхолия. За тез, които никога изгубеното няма да намерят“ предлага в „Контейнер“ изключително болезнен и съкровен разказ за загубата, но и задълбочен анализ на литературните и философските рефлексии върху смъртта и паметта.

Ева Липска, „Гелдберг вариации“, прев. Вера Деянова, изд. „Ерго“, С., 2025

Лирическото творчество и поетическата проза на Ева Липска са добре познати на българския читател благодарение на Вера Деянова, дългогодишна преводачка на полската поетеса. В „Гелдберг вариации“ се забелязват характерните за авторката ирония и ерудиция, а героят в този том с прозаически миниатюри се нарежда до такива персонажи от полската литература като пан Когито на Збигнев Херберт или героинята от книгата „Скъпа госпожо Шуберт…“ на Ева Липска.

Войчех Кас, „Метафизичен камък. Избрани стихотворения“, прев. Лъчезар Селяшки, изд. „Ерго“, С., 2026

Макар и непознат на българската публика, Войчех Кас е активен участник в литературния живот в Полша – той е поет и есеист, автор на критически книги за съвременната полска поезия и директор на Музея на Константи Илдефонс Галчински. В превод на Лъчезар Селяшки излиза представителна подборка на неговото рефлексивно и метафизично поетическо творчество, която представлява самобитно и ярко явление в съвременната полска поезия.

Вчера ти се ядоса в зелен цвят

Елиза Концка

Рижа.
Зарадвах се, когато първите косъмчета на главицата ѝ получиха точно този цвят. Тази закачка ми хареса и ме подкани да чакам още.
– Това от кого е? Изненада всички.
– Това е някаква кръстоска на гените, пани Елиза, понякога не може да се предвиди.
Никой не беше предвидил, всички ме утешаваха, а аз много се забавлявах. Провали първия тест за принадлежност, а аз си мислех: „Ей сега ще ви покаже“. Предпочитах да е така. Пожелавах ѝ това.
Спечели ме с този цвят, приех го като решение. Исках всички бонуси на рижото, а животът бързо ми представи първата сметка. Когато навърши година, почувствах убождане. И то не беше познатото ми тревожно убождане, с чиято тъничка игла успях да свикна по време на тежката бременност, преждевременното раждане, ужасните прогнози. „Всяка майка се безпокои, но вижте, резултатите са добри, ще укрепне. Такова смело човече“. Смелото човече преодоля с мен свръхтрудния слалом на първата година. Неспокойни нощи, тичане с количката, упражнения за рехабилитация. Ядеше и растеше толкова интензивно, сякаш искаше да ми даде урок: виждаш ли, така се прави. Да, наистина, докато беше в утробата на майка си, ѝ беше тежко, но навън се справяше изненадващо добре. Вече се надявах, че ще минем успешно всички виражи и в подножието на планината ще се изплезим на света и ще се погладим провокативно по рижавата козинка. И тогава почувствах убождане.
Предупредителен сигнал, първи и следващи. Такива, които не можех да свържа с преждевременното раждане. Когато се изправи на слабите си крачета, тя тръгна напред толкова бързо, че трябваше да търча след нея. „Що за темпо, пани Елиза! Може би ще смените трасето?“. Ново убождане. Отначало ме забавляваше това, че всички разходки прави по един и същи начин, че следва точно собствения си път по тротоарните плочки. В сравнение с повторенията на нейните полети, моите детски ритуали нищо не струваха. Но когато се ориентирах, че промяната на трасето ѝ причинява физическа болка, разбрах, че рижото отправя трудно предизвикателство. Към мен и към Рижата.
Тя беше радостна, докато живеехме в Лидзбарк. Живеехме полудиво, като от време на време напускахме нашето усамотение заради лекари и специалисти. Понасяше зле тези експедиции, а аз не можех да установя нищо конкретно. Противоречиви данни и предположения. „Тя е енергична, поддържа зрителен контакт, о, колко мило се сгушва към Вас. С времето ще почне да говори“. Не ставаше дума за говора. Ставаше дума за това, че тя по друг начин си служеше със света. Другост, в която и аз участвах. Макар и никога да не съм била и няма да бъда Рижа.
В Лидзбарк за нея имаше сигурност. Живеехме най-напред близо до града, на терена на ветеринарната лечебница, където работеше баща ми. Имахме на разположение гората и поляните, което се оказа неоценимо. Задължени сме на лидзбаркските гори и съвсем не разказвам приказки, макар че това, в което участвах, понякога напомняше странна приказка. Такива неща помня най-добре. И тях разказвам.
За кратко се пренесохме с Рижата в дома на моята баба. Той също ни осигуряваше защита, макар че тя беше друга, по-взискателна. Тук се живееше обособено, но все пак по градски, макар че локализацията на жълтата къща съвсем близо до стария виадукт и долината на река Лина поставяше този обект в периферията. Ходехме често на разходки до града. Движението ѝ се отразяваше добре. Благодарение на подкрепата на родителите и приятелите ми успях да завърша образованието си полудистанционно. Взех първите си изпити след майчинството във варшавската полонистика като кърмеща майка. След година пристигнах с детето, което можеше смело да ситни из сградата и край цветните лехи. „Всичко ще е наред, пани Елиза. Сега ви остава само магистратурата, повечето изпити са зад гърба Ви. А детето бързо ще порасне, ще успеете да го отгледате“. И ново убождане. Не само затова, че не вярвах в смисъла на такива сметки. За изненада на колегите се пренесох в Торун. По-лесно и по-евтино ми беше да се преместя там от Лидзбарк. Опитах се да се пренеса заедно с Рижата и да започна нов живот след варшавските крушения, но тя още не беше готова. На магистърските занятия идвах с влак. Ставах сутрин в три. Когато отварях външната врата, до мен стигаше плачът ѝ. Майка ми ме убеждаваше, че хлипа насън, но по-скоро това беше зов в будно състояние. Поплаквах си в автобуса до Олщин. Във влака учех и пишех, макар че второто никак не беше лесно във вагоните с купета. Мъкнех от гарата чанта, пълна с книги. Изсипвах донесеното във факултетската библиотека и хайде на упражненията. Благосклонното отношение на преподавателите ми позволяваше да събера занятията си в един ден. Ако успеех, връщах се през нощта. Влачех се с поредната партида книги, дажбата ми за лидзбаркската седмица. Ако не успеех, вземах си стая под наем. „Това се казва инвестиция в образование! Плащаме за стая, която не се ползва“ – мърмореше баща ми. Може би беше възможно и друго решение. Но нямахме време да помислим какво. В Лидзбарк заработвах торунския наем с книгите под тезгяха, а през почивките зубрех за изпити. Така защитих магистърската си теза и започнах докторантура. След изпитите се мокрехме край торунските фонтани. Беше съгласна да посети Торун, може би я изкуши обещанието, че там ще има вода. Тя винаги беше на „ти“ и се сродяваше със стихиите – по-сигурно отколкото аз.
– Колко е рижа! – радваха ѝ се колежките, когато подскачаше с измокрени дрешки, без да има за нищо това, че я гледаме. Тя изцяло се потапяше в състояния, които не можехме и да си представим.
– Да – казвах гордо, макар и вече без илюзиите, че рижото е преди всичко светло приключение.
Реших да се върна във Варшава, макар и да знаех, че това означава сблъсък не само със спомените. Бях си тръгнала от този град като някой, който не вярва във възможността за самостоятелност и спокойствие. И имах причини за това. „Лични ли?“ – задълба научната ми ръководителка. „Да, лични“.
Когато Рижата изключи мен и себе си от живота за половин година, затваряйки се в стаята и живеейки пред огледалото, знаех, че не мога да остана в Лидзбарк. Че трябва да пренеса нашия свят във Варшава, да се впусна в града, в който ще разбера, вече без защита, колко сме различни.
Откара ни баща ми. Отидоха две кутии цигари, така твърдеше, жулеше цигари в колата, а като спирахме в цялата тази истерия на някой празен паркинг, слагаше и по два фаса в устата си. И така ни закара за три часа. Заживяхме на „Малчевски“, бързо получих диагноза. „Къде сте били толкова години?“ – чух. Е, да, била съм във Варшава, но безрезултатно. Няма да цитирам диагнози, защото тази книга се противопоставя на властта. Включително и на властта на диагнозите. Диагнозата е защитна бариера и клинч, възглавница и намордник. Тя е необходима, ако отиваш на битка с бюрокрацията, ако се въоръжаваш срещу свят от закостенели букви и формули, ако осъзнаваш, че социалният свят е колода от роли. Моят разказ е за нещо друго. Изпридах нишката му в старата сграда на „Малчевски“, преда я и в сградата на „Шелецка“.
На няколко пъти сменяхме училището, като у дома трябваше да наваксваме абсолютно всичко, защото тя трябваше да преведе всичко това на собствения си език с моя помощ.
Бих ѝ издигнала паметник в Хърватската градинка, до нейната любима пейка, за упорството, с което всяка сутрин вземаше раницата си.
Рижото е войнствен цвят.
Страхувах се, че Варшава ще го угаси. Но не стана така. Провокира метаморфози. Циклично влизаше в стадия на какавидата и от нея излиташе нова пеперуда. Не знам каква ще бъде при следващото си преображение. Надявам се, че никога няма да се затвори в себе си за дълго.
Рижа.
Стройна, горда, привличаща погледа, а заедно с това и крайностите: любов и насилие, инстинктивна неприязън и симпатия.
Разказът за нея самата е упражнение по нехронологична, асоциативна памет. Всъщност много неща не помня. Но пък за сметка на това помня някои така детайлно, че свят да ти се завие от подробности. Моят ум се промени много под властта на Рижата. А може и винаги да е бил такъв. Доколкото си спомням, винаги съм била различна, но само понякога по толкова обезпокоителен начин.
Можех да озаглавя тази книга „Рижата“. Но щеше да е твърде близо. Може ли някой, който се обляга на дърво, да формулира изследователския си въпрос просто: „Дъб“? Веднага ще му кажат, че няма дистанция.
За да дам такова заглавие, трябваше да я измисля. А все пак не бих измислила Рижата. Това е неизпълнимо.
[…]
Беше красива, когато се вглеждаше в себе си с невиждащ поглед. Навеждаше главица към клоните на смърча, сякаш искаше да се остави в зелените му обятия. И внезапно от моята летаргия на наблюдател ме извади сричката „Там!“. Не бях сигурна какво съм чула. И отново, с тъничък, неравен глас, подхвърли „Там!“ към клонките на смърча на балкона. Притичах.
– Какво – там? Какво има там?!
Ръчичката сочи най-голямото от клончетата, които стигаха парапета. А аз се надявах, че това „там“ ще поведе след себе си „нещо“, че посоката на показването ще се опредмети.
– Там! – каза отново и протегна ръка към върха на смърчовото клонче. – „Там!“ – скандираше и се смееше, като очевидно се забавляваше с това ново умение за разговор, до което нещо в нея бе узряло. А може би бе израснала до него отдавна, само не се беше възползвала от тази игра. „Там!“ – декламираше с възвишен тон и се навеждаше към решетката на парапета, насочвайки пръст към гората.
– Да, там е гората, това е гората – доизрекох отчаяно, за да поддържам доброто желание за разговор със света.
– Там – завъртя се тя на пета, показвайки с пръстче слънцето. Но не можеше да погледне в него и с премрежени с удивление очи, отпусна ръка. Слънцето я задържа във все по-живо повтаряне, но аз не се предадох веднага:
– А там са кофите за боклук – подхвърлих, без да мисля. Тя не реагира. Беше ясно, че не ми се полагаше да сервирам тази дума. Само тя играеше с топчето „там“. Застана смутена, с отпуснати ръце, полека охладнявайки. След малко дядо ѝ отвори балконската врата:
– Натича ли се?
Детето повдигна глава и се усмихна тайнствено на неговите ръце.
– Ела в кухнята, баба ти готви.
Излязоха, а аз останах сама, приседнах и си мислех: „Защо „там“? Защо не „това“? Защо не „мама“, след като ходя след нея като сянка?“ А после осъзнах, че все пак каква друга дума съм могла да чуя като първа? Балконското „там“, знака на далечината, думата, която съдържа тайната да не си в себе си, да проследиш нещо извън теб, в един момент стана символична за мен. Когато тя проговори, разбрах, че това не е просто мълчание. Първата дума, изхвърлена от другата орбита в космоса, не можеше да бъде думата „мама“. Можеше да бъде „там“. Просто? Адски просто.
[…]
Лисицата.
Единственото животно, на което посвети цяла рисунка.
– Какво е това, миличка?
– Лисица.
Рижаво облаче в средата на листа с беличко на муцунката и опашката и черничко на лапичките. Не беше нужно да питам. Подборът на цветовете беше толкова точен, колкото положението на небесните тела в съзвездие, макар че самата лисица беше повече акварелно петно, без ясен контур.
Спомних си как срещнахме лисица на хълма. Тогава тя все още казваше „ис“[1], но аурата, която обкръжаваше това „ис“ беше много повече от изгубената буквичка. Размина се с предучилищното „Ходи Лиса покрай пътя“[2]. А може би беше за добро, лисичата хитрост имаше друго естество. Този „ис“, който ни се изпречи в гората, напомняше повече на горски дух, отколкото на хитрец. Видях в очите ѝ, макар че не гледаше към мен, в самото ѝ изражение, в точния израз на лицето ѝ, че свободата, пъргавината, неуловимостта на лисицата се бяха отпечатали в нейната чувствителност.
Не я срещнахме просто така, тя ни се яви. Превърна я в малка визионерка. Визионерка на гората.
Изскубна ми се и започна да я гони, колкото сили имаше в крачетата си, но се преобърна в снега. Завлякох я вкъщи, шепнейки като заклинание; „хитро обикаляй, мъдро се промъквай“. Повтарях на себе си и на лисицата този стих на Либерт[3], но той беше най-необходим на лисичето дете, на рижата главица в зимна шапка.
Рисунката не беше последният акорд в присъствието на лисичата опашка. Докато живеехме в Лидзбарк, тя с желание се втурваше към гората и гледаше с тъга към хълмчето. Два пъти се качвахме там: може би да намерим сила?
– „Ис“ – казах, макар че тя вече казваше „лис“. Веднахме в разбирателство. Коя беше лисицата?
Вероятно щях да изгубя тази загадка, ако не беше се връщала при нас още няколко пъти.
Рисунката с лисицата ме накара да се замисля, че тя никога не се усмихваше на героите на своите рисунки. Намерих я сутринта под завивката, когато застилах леглото. Братът „ис“ беше измачкан, с изпомачкана муцунка, завит на тръбичка и изглеждаше така, сякаш е претърпял битка с кошмар. „За да се предпази от лоши сънища“ – повтарях си, докато затисках листа с куп книги, за да се изглади. Но санаториумът на албумите не помогна, бабата прибра „иса“ в коша за хартиени боклуци. Той обаче не се отказа. Знаеше, че го чака. Връщаше се като „лис Виталис“[4]. […]

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Преводът е по изданието: Eliza Kącka, *Wczoraj byłaś zła na zielono*. Kraków: Karakter, 2024, електронно издание.

---

[1] Полската дума за лисица е „лис“ (*lis*) и е в мъжки род. – Бел. прев.

[2] Кратко детско стихотворение песничка, свързано и със забавна детска игра, подобна на българската „Пускам, пускам кърпа“. – Бел. прев.

[3] В известното стихотворение на Йежи Либерт „Лисици“ (*Lisy*) лирическият Аз се идентифицира с поетизирания образ на лисицата. – Бел. прев.

[4] Герой от детска книга на Ян Бжехва. Бел. прев.

Как не убих баща си и колко много съжалявам за това

Матеуш Пакула

Следобед ми звънна Ирек. Искаше да поговорим на живо и насаме. Можем ли да се видим? Прозвуча ми странно. Нямам идея за какво става дума. Срещнахме се в хълмистата местност зад улица „Бечковска“.
– Слушай, не знам как да го кажа по друг начин и затова ти казвам направо: Марек ми звънна преди няколко часа и ми каза, че иска да бъде евтаназиран.
Блекаут.
Моите хронометри се изключват, задействат се неизвестни ми по-рано кайрометри.
– Наистина ли?
– Да.
Изненадан съм. Защото почти през целия юни (като изключим, разбира се, престоя в палиативното отделение) и почти през целия юли баща ми непрекъснато повтаряше, че иска да събере сили и да се върне към химиотерапията. А най-много ме учудва, че се обажда на Ирек за нещо такова, а не на мен. Може би защото му е зет, а не дете?
– Вече било непоносимо и трябвало да му помогнем. Че ако нещо подобно се повтори, той вече иска да се сложи край.
– В смисъл, болката, пристъпите?
– Да.
– Но тук това е незаконно.
– Е, трябва нещо да уредим.
– Имаш ли как да намериш?
– Не, нямам, но трябва да се потърси.
– Да, вероятно на черно.
– Каза ми да ти кажа, за да измислим нещо. И също да не казваме на мама.
– Не мога да не ѝ кажа.
– Ама Марек каза, че...
– Не можем да направим нищо без нейното знание.
Щом се върнах, веднага разказах на мама и Марчин. Седяхме в кухнята, пиехме бира. Краят на юли, почти краят на света, няколко минути преди здрачаване.
[…]
– Не те ли е страх от смъртта? – питам татко, след като го докарахме, качихме го горе с количката до спалнята му и го сложихме в леглото.
– Не.
– Но от болката те е страх?
– По-рано си мислех да си купя пистолет и да се застрелям в лицето.
– Е, няма що, чудесна изненада ще ни спретнеш...
– Бих стрелял и проблемът е решен...
– Решен, да, тогава мама със сигурност би се сбогувала със застраховката. А после щяхме да ти стържем мозъка от стените.
– Ще уреди ли нещо?
– Пистолет по-скоро не.
– За всеки случай да имам нещо под ръка, като авариен изход, план Б, нали разбираш.
– Знам. Искам да кажа, не знам. Но разбирам.
– Ще измисли ли нещо?
– Ще се постарая.
– Обещай ми.
– Имаме много морфин, ще почета за това.
– Само да можех да умра като куче! Само да можех да умра като куче, като нашия Морис, само да можех да почина, просто да заспя. Защо не мога да умра като куче?

Мразя ви! Мразя ви, църковни дебили! Как се опитвам да не ви мразя и как не ми се получава днес! Шибани епископи. Тяхна е вината, шибани копелета! Хей, вие, сакрални откачалки, надявам се всички вие, които крещите срещу евтаназията, да лежите с месеци, да виете от болка и да се молите да умрете! Яростта ми към Църквата и изсмуканите от задника религиозни глупости е толкова безумна, толкова огромна, че искам да видя всички нотр дами в пламъци, представям си как цялата тази патологична католическа общност умира в пламъци, дави се в ледени вълни, във всички тези адове, които вълнуват дегенериралите им мозъци. Умирайте в агония, шибаняци такива! Умирайте в агония, ако това желаят шибаните ви души! Майната ѝ на тази политическа коректност, майната му на това избягване на речта на омразата, да живее богът на убийствата! Мъчете се, страдайте! Заради това, че е незаконно, колкото и абсурдно да звучи, че сега трябва да заговорнича, да обещавам на баща си, да го убия сам, кой знае как! Заради това, че баща ми не може да умре като животно, той трябва да умре като човек, в хуманни мъчения, защото точно това, по дяволите, ще се случи. Умрете, копелета!
Моля да ме извините, който никога не е хвърлял камък, нека хвърли пръв.

29 юли
– Позволете ми да си отида вече.
– Още не. Дай ни един момент – казва Ирек, изтичвайки от спалнята и връщайки се веднага. Специалността на Ирек е да обръща татко настрани, да го повдига и да го издърпва, когато се плъзне до долния край на леглото. Понякога са необходими двама души; татко е твърде отпуснат и изпитва твърде много болка. Необходими са двама души, единият от които да е силен, а другият

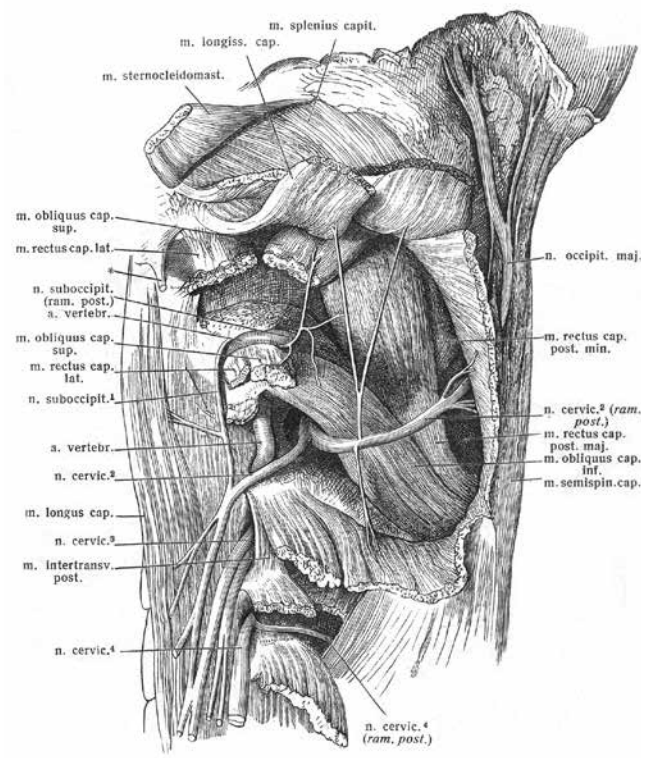

внимателен. Двеста милиграма морфин е смъртоносна доза, една таблетка „Севредол“ съдържа двадесет милиграма, достатъчно е да погълнеш десет таблетки.
– Имаме решение, татко. Ако нещо се случи, ще ти дадем много морфин. Ще заспиш и никога няма да се събудиш.
– Това имах предвид.
– Хм.
– Имаме ли достатъчно?
– Имаме предостатъчно.
Лесно бихме могли да убием трима души. Само че татко едва преглъща едно хапче.
– Не знам дали можеш да преглътнеш толкова много наведнъж.
– Бавничко.
– Хм.
– Само не казвай на майка ти за това, защото ще ме намрази.
– Със сигурност няма.
– Тя ще ме намрази.
– Сигурен съм, че ще разбере.
– Не ѝ казвай, умолявам те.
Ще мога ли да му дам този морфин? Чета за страничните ефекти, нежеланите и много нежеланите. И се плаша все повече и повече. Ами ако, като му дам лекарството, му причиня още по-голяма болка? Ще мога ли да го задуша с възглавница? Ще мога ли да го убия? Някой ще забележи ли? Ирек казва, че няма. Няма нищо да се разбере. И аз така мисля. Ох, много филми съм гледал.
[...]

31 юли
– Нищо не трябва да те боли, нищо не си длъжен, можеш да си отидеш сега – мисля си „да умреш“, но казвам „да си отидеш“, въпреки че мразя тази дума. Какво отиване, къде да отиде, докъде да отиде?! Другите членове на семейството дори това не могат да изрекат.
– Защо отнема толкова време, а? Защо? Колко още? – пита баща ми.
Отговарям, че ще е скоро, още малко и всичко ще свърши, най-много след няколко дни.
– Татко, съжалявам, че е така, съжалявам, че отнема толкова време. Правя всичко по силите си, татко, правим всичко възможно, за да облекчим страданието ти.
– Знам, сине – отговаря баща ми.
Пишем си съобщения със Зужа в месинджър, пишем си с Витек. Разказваме си какво ни липсва най-много. Аааа, няма да издържа! – пише Витек.

1 август
Пиша, за да не полудея. Някои от семейството намират подкрепа в молитвата, във вярата. Доверяват се на Бог. Аз не; мисля, че религията е глупост, а страданието и болката са скандални. Това не бива да се случва. Но човек не може да се отърве от това с молитва. Атеист съм от няколко години. Болестта на баща ми само затвърди неверието ми. Но разбира се, може да се случи така, че когато пурпурният часовникар на светлината[1] дойде за мен, да бъда толкова ужасен, че да искам да вярвам, да повярвам отново, да ридая и да се моля, да се моля за прошка и спасение. И тогава ще ми кажат триумфално: ха, ха, вярваше в тези изобретения, в тези нови просвещения, в цялата тази наука, в този предполагаем прогрес, в този хуманизъм, и въпреки това ето ни тук, когато дойде нагорно, и безбожникът се кръсти! Ха-ха!
Надявам се обаче това да не се случи. Каква отвратителна поговорка. Когато дойде нагорно, и безбожникът се кръсти. В нея има подигравка и презрение. Ужасна подигравка с напълно естествения, животински страх от смъртта и напълно човешкия страх от смъртта, тоест от нищото, неживота, падането в небитието, връщането в небитието. И ужасно презрение към онези, които – за разлика от другите, винаги и навсякъде непоколебимо сигурни – са имали съмнения или са изпитвали отвращение към доктрината. Страхът, паническият страх – това е истинската причина за вярата на толкова много хора, това се казва в поговорката. Колко са нелепи и дребнави, колко са жалки. Отвратителни мързеливци, които не искаха да посветят време на Бога, когато им вървеше добре. Само когато искат нещо от бедния си, измъчен Баща, блудни негодници, само когато се провалят, фалират, само когато помощта не идва отникъде другаде, само тогава се обръщат към Него. Но, наистина невероятно, най-накрая, като се страхуват, глупаците, започват да вярват!
Това не е страхът от вечното проклятие, от удавянето в собствения грях на неверието, от вечното удавяне във вряща смола и потапяне в безкрайни мъки за радост на Сатаната и неговите дяволчета. Не е това, това е несравнимо повече. Това е страхът от нищото.
Страхът от невъобразимия кошмар на собственото несъществуване! Можете да изпитате страх, когато погледнете отвъд така наречената завеса на реалността. И когато видите, че зад този воал е нищото. Тоест няма нищо.
Нищо. Защото нищо не съществува извън реалността. И това двойно отрицание не е случайно. Защото нищо не съществува. Няма нищо. Нищото не съществува.
„Ако оставим настрана всички митологии, става ясно, че – със или без деца – „шегата на еволюцията е, че тя е телеология без цел, че като всички животни ние сме проект, който отива в нищото“. Но наистина ли съществува такова нещо като нищото, като несъществуващото? Не знам. Знам, че все още сме тук, кой знае колко дълго, в огъня на грижите ни, с тяхната вечна песен“.
Много пъти исках да кажа нещо подобно на тате. Благодаря ти, Маги.
Мама заспива с татко на матрака против залежаване. Тя лежи свита до него, прегърбена, смазана, притисната, с едната ръка висяща извън матрака и единият спуснат крак. Или лежи на пода до рехабилитационното болнично легло на татко, като куче. Дезориентирано куче.
– Можехме да докараме това болнично легло до твоето – казах ѝ после.
– О, не се сетих за това...
Откривам ужасно болезнена бучка под мишницата си.

2 август
Нощта на първи срещу втори е ужасна.
2 август е денят, в който татко изпитва най-силната болка от дълго време. Мама не иска и да чуе за прилагане на смъртоносни дози морфин. Страхува се. Татко не гълта хапчета; стомахът му не понася добре нищо. И аз се страхувам от това.
Струва ми се, че седя вече години тук, до татко, който пита колко още, защо толкова дълго, колко още, защо отнема толкова време, бръщолеви за това, че косата го боли, изгаря го. Моля те, Матеуш, помогни ми, моля те, моля те.

– Татко, съжалявам, че е така, съжалявам, че отнема толкова време, правя всичко възможно, татко, правим всичко възможно, за да облекчим болката ти.
– Знам, сине – отговаря баща ми.

Да го задуша с възглавница ли? Да го задуша с възглавница ли? Да, готов съм, ще бъда убиецът на баща си. Добре. Мога да го направя. Мога да го направя. Трябва да го задуша, защото не мога да слушам повече това виене.
Татко вие: Исусе! Исусе!
Оказва се, че катетърът е запушен. Полудявам, аз съм развалина, психически болен параход на последни издихания. Полудявам. Карам из пустия град в неделя, търся колоиден сребърен катетър и слушам Тако Хемингуей.
Татко вика: Мамо, мамо, мамичко, мамо!
Мама вика медицинска сестра, която може да смени катетъра, след това вика лекаря, защото смяната на катетъра уж подобрява нещо, осигурява моментно облекчение, но после се оказва, че нищо, по дяволите, не се подобрява, че облекчението е само временно, мамка му на тази реалност, мамка му на всичко, искам небитието за баща ми! Просветленото „небитие“ без болка, правото на скапана смърт!
Татко крещи: Исусссссе!
Татко, съжалявам, че става така, съжалявам, че отнема толкова време. Правя всичко възможно, правим всичко възможно, за да облекчим болката ти.
– Знам, сине – отговаря баща ми.

Превод от полски: ВЕНЕСА НАЧЕВА

Преводът на подбраните фрагменти е направен по: Mateusz Pakuła, *Jak nie zabiłem swojego ojca i jak bardzo tego żałuję*. Kraków: Nisza, 2021, s. 137–148.

[1] Препратка към песента „Часовникар на светлината“ на Тадеуш Вожняк с текст от Богдан Хоронжук, в който часовникарят е възприеман като алегория на смъртта. – Бел. ред.

Морално чиста родина

Бартош Журавецки

Драми

Съсирена кръв

[…] Определено през 1986 г. ХИВ/СПИН става обект на интерес от страна на полските творци. В десетия брой на месечника „Диалог“ е публикувана пиесата „Съсирена кръв“ (*Skrzep*) на Павел Мосаковски. Нейният герой е популярният актьор Кшищоф Ручински, когото виждаме да празнува у дома поредното си постижение – награждаването със „Златен тигър“ за най-добра мъжка роля във филм. Заедно с него успеха му поливат познати от бранша – клоуни, позьори, циници, изпълнени с презрение към простолюдието, което с ентусиазъм гледа евтините им продукции. Единствената праведна в този Содом е съпругата на Ручински, Кристина. Но бракът им преживява криза, която е причинена от това, че успехът замайва главата на Кшищоф все повече.
В следващата сцена Ручински разбира, че тестът, който си е направил, е с позитивен резултат. Мъжът е носител на вируса, който причинява СПИН (в текста не се споменава наименованието ХИВ, защото пиесата е написана година преди неговата поява). Най-вероятно се е заразил в Англия, където е заснета последната част на филма. Информацията по някакъв начин се разпространява публично. Приятелите обръщат гръб на Кшищоф, той губи работата си в театъра, където освен това изгарят неговите костюми. Минувачите се отдръпват от него на улицата, обитателите на сградата, в която живее, събират подписи в петиция за изгонването на „прокажения“. Дори когато Кшищоф отива инкогнито на кино, е разпознат и помолен да напусне.
– Всъщност използвах СПИН като претекст – казва Павел Мосаковски. – Преди всичко исках да разкажа за остракизма, отхвърлянето, обществената параноя. Помислих си, че си заслужава да използвам СПИН драматургично. Моят герой трябваше да бъде много популярна личност и тази популярност трябваше да се обърне срещу него. Защото ако някой обикновен човек хване ХИВ и никой не знае за това, не биха бягали от него на улицата. Така от самото начало се насочих към музикалната или филмовата среда за място на действието.
До Кшищоф остава единствено жена му. Тестът за ХИВ става и тест за брака им. Парадоксално, кошмарът, който Ручински преживява, само подсилва брачната връзка. Но дали Кристина не е тази, която е разкрила, че е носител, като отмъщение за изневярата?
– Има предположение, че е тя. Не исках да превърна съпругата в кристално чиста фигура, защото тогава пиесата би се превърнала в наивна приказка за отличната и несъкрушима жена. За да избегна прекаленото добродушие, малко я посочих с пръст.
Кшищоф иска да се самоубие, но разбира, че позитивният резултат е бил фалшив. Първият тест е направен със съсирена кръв. Вторият тест, направен с пречистен кръвен серум, вече не показва наличността на антитела.
– Тогава не знаех много за СПИН. Не познавах нито един заразен. Затова се консултирах с професори по медицина и те ми казаха за фалшиво позитивните или фалшиво негативните тестове. Преди това си мислех, че тестовете дават стопроцентова сигурност.
Действието в пиесите и филмите, посветени на ХИВ/СПИН, които тогава се създават основно в САЩ, се развиват в хомосексуалните среди. Затова пък в „Съсирена кръв“ няма хомосексуална линия. Питам Павел защо.
– На първо място, слабо познавах гей средите в Полша. Имах добри познати гейове, но не бих могъл да пиша за тях, защото това би изисквало прекалено усилие на въображението. Освен това в статиите, които четях, например във „Форум“, пишеше, че СПИН засяга главно хомосексуалните среди, обаче не само. Самият механизъм на пренасяне на вируса изобщо не прави хетеросексуалните безопасни.
Мосаковски казва също, че противно на очакваното не СПИН предизвиква най-големи противоречия сред хората, които са прочели пиесата му.
– Някои я възприеха като атака срещу актьорския, филмовия бранш. А тогава все още беше жив споменът за това колко прилично се държаха актьорите по време на военното положение. Присъединиха се към бойкота на телевизията, свързваха се с опозицията. За мен беше шокиращо, че „Съсирена кръв“ може да се чете през политически ключ. Тази пиеса беше пресилена, но аз имам естествена склонност към гротеската. Реакциите на моите герои са прекалени, защото още тогава се виждаше, че страхът от СПИН е преувеличен. Исках да осмея този Голям Страх. Макар че когато в края на 80-те години заминах за Щатите, бях предпазлив. В Полша си позволявах повече. […]
В „Съсирена кръв“ Павел Мосаковски представя хипотетична ситуация, която обаче никога не се случва в Полша. В публичното пространство не изтича никаква информация за знаменитости, които са се заразили с ХИВ. Никой от артистичните или медийните кръгове не се сблъсква с явен остракизъм. Единствено кръжат слухове.

Нормално сърце

В същия брой на „Диалог“, в който е публикувана пиесата „Съсирена кръв“, се появява и драмата „Нормално сърце“ на Лари Креймър в превод на Малгожата Семил. От първите пиеси за СПИН, които се създават в САЩ, именно тази предизвиква най-голям отзвук. […]
Началото на 80-те години. Писателят Нед Уийкс е ужасен от тайнствената болест, която убива хомосексуални мъже в Ню Йорк, и от пасивната позиция както от страна на тази общност, така и от страна на властите пред лицето на толкова смъртни случаи. Затова става активист, опитва да разтърси съвестта на гейовете и „нормалните“. Той е напорист, гневен, радикален, конфликтен. Няма намерение да се съобразява с когото и да е или да прави каквито и да е компромиси. Обвинява обществените институции в безразличие, цинизъм и хомофобия, а гейовете в лицемерие, страхливост и в това, че „се виждат един друг единствено като ходещи ерекции“. Наред с историята за активизма, в „Нормално сърце“ присъства и любовната линия на Нед и журналиста от „Ню Йорк Таймс“ Феликс Търнър, който в края на пиесата умира от СПИН.
На 18 септември 1987 г., 11 месеца след отпечатването

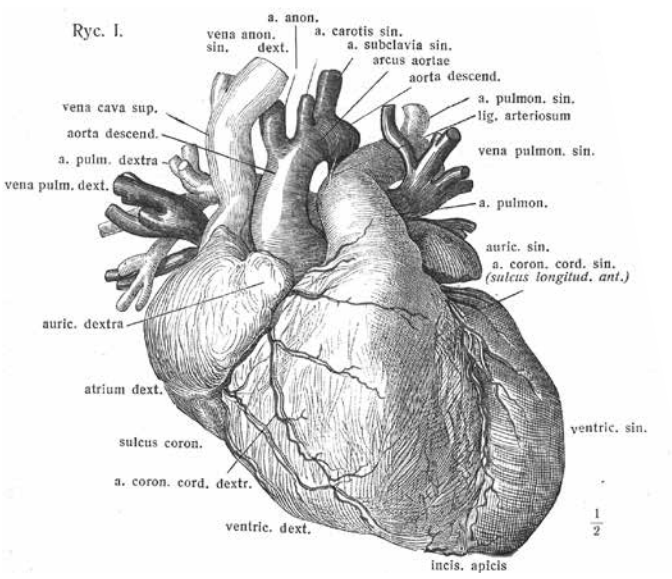

на пиесата на Креймър в „Диалог“, в Театър Полски в Познан се състои полската премиера. Мариуш Пухалски е в ролята на Нед, а Войчех Калиновски – на Феликс. Режисьор е директорът на театъра Гжегож Мрувчински, който се въплъщава в ролята на хетеросексуалния брат на Нед – Бен, адвокат, по-заинтересован да купи дом за два милиона долара, отколкото да подкрепи кампанията на брат си.
– Съпругата ми Зофия работеше в литературния отдел и тя ми препоръча броя на „Диалог“ с „Нормално сърце“ – разказва Мрувчински. – Прочетох го и реших, че това е важна тема, която трябва да прозвучи в католическия „порядъчен“ Познан. А и като директор на театъра имах тази идея всяка година да организираме премиера на съвременни пиеси. Това бяха главно текстове на полски автори като Иредински, Кайзар, Бобковски. Но тук ни попадна нещо свежо директно от Америка. Обаче тогава в бедната Полша, в провинциалния театър, нямаше средства, за да купим авторските права. Затова написах на Джоузеф Пап как изглежда ситуацията – че въпросът е важен и че нямаме пари. Той се свърза с Креймър и ни продадоха правата за някаква символична сума, около сто долара.
Мрувчински първо дава пиесата за прочит на познатите си гейове.
– Един приятел сценограф беше скептичен. Каза: „Няма да се получи. Много деликатен въпрос“, и така нататък. Друг колега пък беше очарован. Имахме един сценичен мениджър, после замина за Канада с приятеля си. Прочете текста и попита: „Шефе, наистина ли искаш да поставиш това?“. „Наистина – отговорих. – Но трябва да ми помогнеш по един въпрос, не знам как да го направя. Там има сцена със среща. Как трябва да я направим?“. Той отговори: „Трябва да я направиш комедийно“. Учудих се, но после разбрах какво има предвид.
Мрувчински държал хетеросексуални мъже да изиграят ролите на гейовете.
– Исках освен актьорските си задачи да имат още една бариера за преодоляване. Специално избрах за главните роли двама актьори, за които се говореше, че са мачо. Мариуш и Войтек, разбира се, много се засрамиха. Това е нормално – дори когато актьорите са хетеро и играят с красива партньорка, винаги са си чужди. А тук допълнително трябва да изиграят мъжко-мъжка интимност. И за това ставаше въпрос – да се откажат от всички трикове, с които досега са си служели на сцената. Трябваше да се открият в друга истина.
„Нормално сърце“ вероятно е първият спектакъл в историята на полския театър, в който толкова директно е представена хомосексуална любов и толкова открито се говори за гей секс от сцената. Полската публика със сигурност не е свикнала с това.
– Знаех, че когато стигнем до сцената със срещата, хората в публиката ще се почувстват неловко. Затова го разиграх така – приятна атмосфера, на фона на адажио от Втория концерт за пиано на Рахманинов, става все по-приятно. Когато аха да се стигне до целувката между героите, Нед изведнъж се дръпва и почва да говори много бързо за политика и за своята мисия. Когато това се повтори два-три пъти, ни ръкопляскаха. Това имаше предвид моят сценичен мениджър – да се намали напрежението, което засяга и актьорите, и зрителите.
И двамата актьори получават похвали за ролите си. „Геят на Пухалски, енергичен, бурен, диаметрално се различава от гея на Калиновски – ролята му е изградена с изключително деликатни, почти сублимирали средства“ – пише Стефан Драйевски в „Керунки“. Но реакциите на публиката спрямо гей сцените ще да са били различни, щом Вложимеж Антос в „На пшелай“ я критикува, че избухва в смях в най-неподходящите моменти: „Това свидетелства за факта, че у нас хората не осъзнават сериозността на ситуацията. Да си обясняваме „това не ме засяга“, е лошо и може да доведе до катастрофа“. Антос, по-късно ръководител на гей списанието „Окей“, нарича познанската премиера „най-успешния спектакъл на тазгодишния сезон в страната“ и твърди, че „Нормално сърце“ трябва да се включи в репертоара на театрите във всички полски градове, за да покаже на зрителите, че СПИН, тази „обсъждана от пресата болест на *групите с особен риск* е болест, която засяга цялото общество“.
Други рецензии на познанското представление може би не са издържани в чак толкова ентусиазиран тон, но определено то е прието позитивно. „В Познан се постави спектакъл, който впечатлява с такта, дискретността и автентичността си“ – Яцек Шерадзки хвали „Нормално сърце“ на страниците на „Политика“. Журналистите обръщат внимание на бързината, с която пиесата на Креймър достига до Полша – изключителна за страна отвъд Желязната завеса, и на значението на засегнатата тема. При това става дума не толкова за СПИН, който все още е доста отдалечен, колкото за нарушаване на табуто, каквото е хомосексуалността. Обаче нюйоркските хомосексуалисти все още изглеждат като нещо екзотично. Тогава самата дума „гей“ дразни полското ухо. Наистина, Шерадзки пророчески отбелязва, че това „жаргонно наименование за хомосексуалист“ ще се наложи в полския език, докато Янина Шуманска от „Екран“ е на противоположното мнение, като критикува преводачката на пиесата, че е запазила в превода дума, която „не функционира в полския език, няма нито емоционални, нито обществени асоциации, не буди емоции“. Завършва своя текст с думите „Малко по-различно изглежда ситуацията, ако говорим за педали. Да се замислим следователно колко ценен в Полша е животът на педала?“.
В края на 80-те години полските хомосексуалисти вече имат стремежа да бъдат гейове. Но обществото все още предпочита да ги вижда като педали.
Познанският спектакъл се радва на голям успех.
– Идваха основно жени и плачеха – казва Мрувчински. – Приемаха го малко като „Дамата с камелиите“. Театърът замина с „Нормално сърце“ за Харков, украинския град, който тогава се намираше на територията на Съветския съюз.
– Харков и Познан бяха в мрежата на т.нар. пазарни градове. Между тях имаше културен обмен. Когато ме попитаха дали не бих отишъл там с театъра, отговорих, че с удоволствие, и напълно съзнателно избрах „Нормално сърце“. В огромния театър „Шевченко“ в Харков играхме на абсолютна тишина. Когато спектакълът свърши, публиката избухна в ръкопляскания на крак. През залата премина младеж, слаб, висок, в черно поло. В ръка носеше червена роза. Остави я на сцената, обърна се и излезе.
След познанската премиера Мрувчински получава няколко анонимни писма. Но не, не с обиди и заплахи. Напротив – с изрази на благодарност от местните гейове.
– Някой написа, че благодарение на този спектакъл най-накрая се е почувствал като човек. Друг, че е бил в театъра с партньора си и двамата много са се разчувствали.
Самият аз, живеещият в Познан шестнайсетгодишен гимназист, също можех да отида на „Нормално сърце“.
Но не го направих. Липсваше ми смелост. Страхувах се да отида с родителите ми. Страхувах се да отида с познати. Страхувах се да отида сам. Опасявах се, че този спектакъл, че самото ми присъствие на него ще ме демаскират като гей. [...]

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по: Bartosz Żurawiecki, *Ojczyzna moralnie czysta. Początki HIV w Polsce.* Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2023.

Морално чиста родина

Бартош Журавецки

Увод

„В Полша СПИН не е толкова опасен като на други места. 3000 идентифицирани носители и 100 болни е дреболия в сравнение например с Америка“ – информира „Пшегльонд тигодньови“ през 1994 г.
Това изречение успешно може да обезкуражи работата по книга за началото на ХИВ/СПИН в Полша. Щом епидемията, която сериозно повлиява върху облика на света в края на XX в., у нас е просто „дреболия“, за какво да се пише? За тривиални неща? За малобройните случаи и маргиналните събития?
В книгата *Gejerel*[1], която представя историята на Полската народна република от перспективата на сексуалните малцинства, Кшищоф Томашик озаглавява раздела, посветен на ХИВ/СПИН, с провокативното „СПИН, който не съществуваше“. В него дава примери за многобройните статии за болестта, които са написани в последните години на комунизма в Полша. Защото през 80-те и 90-те години у нас непрекъснато се пише и говори за ХИВ/СПИН. Броят на текстовете по темата е наистина огромен, особено за явление, „което не съществуваше“. От тях ясно следва, че СПИН у нас, както и в целия свят, е станал колкото медицински, толкова и обществен проблем. Повече обществен дори, отколкото медицински.
Така или иначе, работейки по тази книга, трябваше да се сблъскам с парадокса, който се състои в това, че от една страна, СПИН буди в Полша смъртен ужас, а от друга, е пренебрегван, третиран в категориите на нещо екзотично и любопитно и проблем, който засяга единствено обществените маргиналии. В нашата страна не се създава единен наратив за ХИВ/СПИН. Разказите за болестта и заразените – за разлика от ситуацията на Запад – никога не оформят каквато и да е легенда, какъвто и да е мит. У нас няма известни творци като Рок Хъдзън или Фреди Меркюри, които споделят информация за своето заболяване, като по този начин го очовечават, премахвайки стигмата на чуждо, срамно, тайнствено, дяволско състояние. През 1995 г. седмичникът „Впрост“ пише: „СПИН в Полша остава болест без лице“. Това твърдение до голяма степен остава актуално до днес. Разбира се, през следващите десетилетия няколко души разказват пред медиите за своя живот с ХИВ, но техният глас се губи в истерията около ХИВ, която нараства у нас. Изглежда несъстоятелен в контекста на всички наши емоции, предубеждения и убеждения, че животът с ХИВ е само болка, страдание, срам и внезапна смърт.
В началото се боях, че ще ми липсва конкретика, въз основа на която да напиша книгата. Междувременно количеството материал направо ме зашемети. И то изключително разнороден материал – открит както в медиите и в различни художествени текстове, така и в разказите на хората. В допълнение открих, че полската история на ХИВ/СПИН има – поне до определен момент – структурата на трилър. От пълното със суспенс очакване на „заразата“, през първите обезпокоителни събития през втората половина на 80-те години, чак до драматичната кулминация в началото на 90-те години. Кулминация, която се състои не в рязкото ускоряване на епидемията, а в обществените реакции спрямо СПИН.
[…]
„Морално чиста родина“ засяга периода от 1985 до 1995 г., макар че, естествено, в нея се появяват препратки към по-ранните и последвалите години. През 1985 г. са регистрирани първите случаи на зараза с вируса, десет години по-късно се появяват първите наистина ефективни ретровирусни терапии, а най-героичното време в историята на СПИН достига своя край.
Историята на СПИН е всъщност оптимистична история, макар че още не е увенчана с хепиенд, защото все още не е открита успешна ваксина за болестта. Медицината обаче е успяла – ако не да победи вируса – то със сигурност да го овладее. Епидемията нарушава и мълчанието, което обгръща различни въпроси, свързани със секса и сексуалните малцинства. За да могат да спасяват човешки животи, хората първо трябва да започнат да говорят за всичко това най-накрая. Нещо повече, трагедията на СПИН довежда до положителни примери за солидарност и колективна дейност. Пиша и за това в тази книга.

Първи години. В очакване на заразата

Доктор Дорота Роговска-Шадковска работи в клиниката за заразни болести в Бялисток в началото на 80-те години.
– Четяхме вестници, така че знаехме, че в САЩ се е появила някаква нова болест – разказва. – Дори се смеех, че я е измислила Армията на спасението, за да възпре сексуалната разюзданост. Но всичко това беше далечно и абстрактно. Веднъж обаче моят шеф Пьотр Борон покани при нас професор Ханс Поле от Западен Берлин. И Поле ни попита: „Имате ли вече СПИН в Полша?“. „Не“ – колективно отговорихме. „Ще имате“.

[1] Игра на думи с наименованието на Полската народна република (PRL). – Бел. прев.

Но СПИН не бърза към Полша. Преди да разкажа за неговото начало в страната ни, да подредим някои основни факти.
На 5 юни 1981 г. Центърът за контрол и превенция на заболяванията, агенция на федералното правителство на Съединените щати, влизаща в състава на Министерството на здравеопазването и социалната политика, информира в своя бюлетин „Морбидити енд морталити уийкли“ за пет случая на нетипична пневмония в Лос Анджелис, чиято жертва са хомосексуални мъже. Двама от тях, както подава бюлетинът, вече са починали.
На 3 юли в „Ню Йорк Таймс“ е публикувана статията на Лорънс Алтман „Рядък рак, забелязан при 41 хомосексуалисти“. Става въпрос за сарком на Капоши, който се проявява като лилави петна по различни части на тялото. Петната не сърбят и не са придружени от други симптоми, така че може да се объркат със синини. Туморът обаче предизвиква подуване на лимфните възли. Учените са изненадани не само от броя на случаите, но и от това, че саркомът на Капоши се е развил толкова бързо при споменатите 41 пациенти. Осем от тях умират в период от по-малко от две години от поставянето на диагнозата. В същото време този рак се развива бавно и рядко е смъртоносен.
Фактът, че всички пациенти са хомосексуални мъже, е особено показателен. Доктор Джеймс Кърън, говорител на Центъра за контрол и превенция на заболяванията, успокоява, че „нехомосексуалните“ не трябва да се боят, защото не са открити никакви случаи на болестта при хетеросексуални лице и при жени. Новата диагноза първоначално получава наименованието „*gay-related immune deficiency*“ (GRID, синдром на имунната недостатъчност, свързана с гейовете). Едва година по-късно то ще се смени с по-неутралния термин „*acquired immune deficiency syndrome*“ (СПИН, синдром на придобитата имунна недостатъчност).
Въпреки тази корекция СПИН дълго е асоцииран с „гейския рак“, а дори „педалската зараза“. Хомо- и бисексуалните заедно с наркоманите и хемофилиците са причислени към т.нар. групи с висок риск. В резултат хетеросексуалните дълго ще смятат, че тази болест не ги засяга.
На 29 август 1981 г. „Ню Йорк Таймс“ информира за поредните случаи на саркома на Капоши. Към него се добавя друга рядка болест – пневмоцистоза (инфекциозна пневмония). Този път хомосексуалистите представляват „едва“ деветдесет и четири процента от изследваните пациенти. „Никой не знае защо хомосексуалните мъже се разболяват от тези болести – казва д-р Харолд Джафи.
– Може би е свързано с по-ранна инфекция или жертвите имат проблем с имунната система. Болестите могат да произтичат от стила на сексуалния живот, употребата на наркотици или други фактори от околната среда, макар че не са открити доказателства за тези корелации“. Една от хипотезите гласи, че виновни са т.нар. *попърс*, популярно средство за увеличаване на сексуалното удоволствие сред посетителите на гей клубове, но тя също доста бързо пропада, защото липсват доказателства в нейна подкрепа.
На 10 декември 1981 г. „Ню Инглънд Джърнал ъф Медисин“ публикува три статии, посветени на новата тайнствена епидемия, подписани от общо 32 автори от Лос Анджелис и Ню Йорк. Те твърдят, че болните имат опасно отслабена имунна система, във връзка с което състоянието на здравето им може да се влоши дори от безопасни в други обстоятелства зарази. Изказват тезата, че за новата болест е отговорен вирус, който вилнее сред хомосексуалистите и се разпространява чрез спермата и други секрети.
Три дни по-късно, на 13 декември 1981 г., в Полската народна република е въведено военно положение. Границите на страната, чието прекрачване никога не е било просто, са затворени за постоянно. Именно благодарение на това (щастие в нещастието!) ни подминава първата, най-лоша вълна на епидемията на ХИВ/СПИН. Фаза, в която все още се знае твърде малко, в която дори не е изолиран вирусът, предизвикващ СПИН (това ще се случи през 1983 г.), и в която болестта се идентифицира единствено въз основа на симптомите, обикновено толкова напреднали, че няма как да се помогне на пациента. Умира бързо и в мъки.
Полските медии започват да се интересуват от новата болест едва през втората половина на 1983 г., т.е. две години след откриването на първите случаи в САЩ. В края на септември в „Политика“ се появява първата по-дълга статия за СПИН – интервю с проф. Витолд Бжоско, озаглавено „СПИН значи страх“. Професорът представя актуалната налична информация за „придобития синдром на имунна недостатъчност“ (така превежда английската абревиатура). Тя не е още особено обширна. Дори не е докрай ясно дали причината за болестта е със сигурност вирус. Бжоско призовава центровете за кръводаряване да затегнат контрола при селектирането на дарители и да внимават особено за тези сред тях, които са част от хомосексуалните среди, а също за бисексуалните, наркоманите, хемофилиците и „хората, известни с много активния си еротичен живот“.
През септември Полската телевизия между приказката за лека нощ и новините излъчва програмата „Диагноза“, изцяло посветена на СПИН. […]
Още в тези първи полски статии прозвучават апокалиптични тонове. Ето, появява се тайнствена

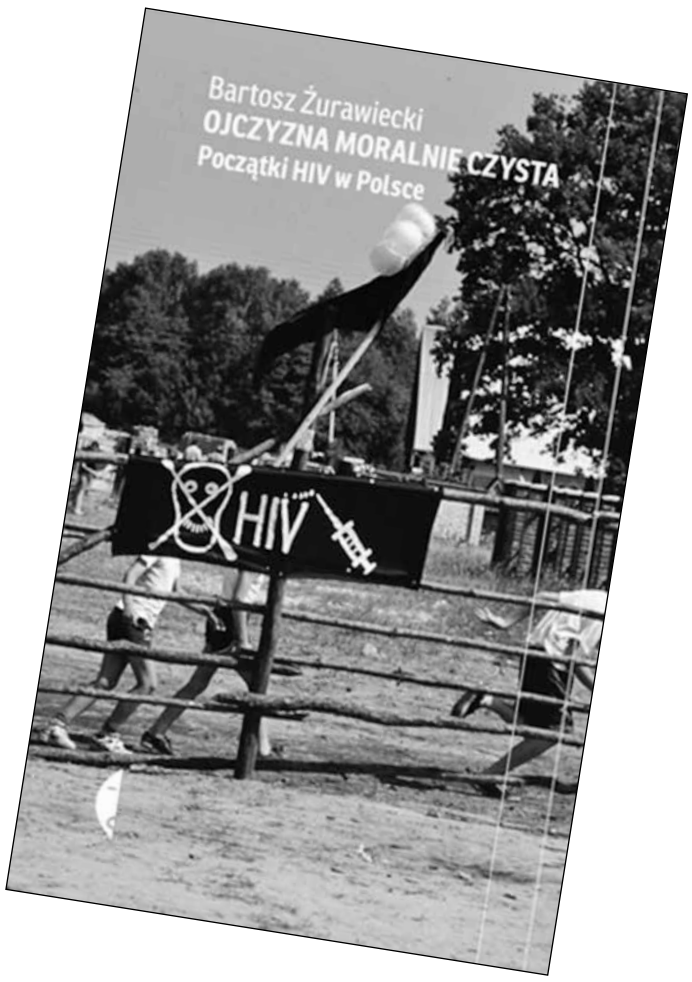

болест, която ще доведе до огромна катастрофа. Още по-лесно е с апокалиптичността, защото СПИН за нас е явление като от американското sci-fi кино – нещо опасно и далечно. Когато в началото на 1984 г. седмичникът „Пшекруй“ публикува обобщение на събитията от отминалата година, без колебание използва изцяло смразяваща реторика, която еднозначно посочва кой е отговорен за неизбежното унищожение на човечеството. Редакцията подписва снимката на болния чернокож мъж с надписа: „Нищо вече няма да спаси този хаитянин. Засегнала го е (него и хиляди други) заразата на СПИН. Появява се заради хомосексуалистите. Ужасява света“.
Вижда се, че в споменатата статия вместо думи като „болест“ или „епидемия“ се появява определението „зараза“. – „Епидемия“ е медицински термин, неутрален – казва проф. Яцек Юшчик, по това време държавен специалист в областта на заразните болести, един от първите полски лекари, които се заемат със СПИН – Докато „зараза“ е понятие, което се свързва с „Бащата на чумавите“ на Словацки. Литературно, поетично и едновременно опасно. Обръщаме се с „ти, чумо!“ към някого, спрямо когото имаме претенции. Ако се разболеете от грип, не бихте се притеснявали да кажете за това на близките и познатите си. Всички ще приемат това нормално. А от самото начало около ХИВ/СПИН се създава истерична атмосфера на наближаващ катаклизъм, почти край на света.
Моника Шнайдерман пише в книгата „Зараза“, че преживяването на този феномен „показва същностни прилики до *par excellence* религиозни изживявания“. Заразата означава „удар, сътресение, поражение, вреда, наказание или – най-общо казано – нещастие и зло, засягащо колектива, идващо отвън, пратено от някого“. Нещо повече, „това, което е действително заразно, не е зараза, а това, което е възприето и определено като зараза или чума; най-ясно това се вижда в случая на СПИН“. Заразяването с ХИВ всъщност не е толкова лесно и въпреки многото жертви, не е унищожило човечеството. Фактите обаче нямат такова значение, когато заразата „напълно променя формата на колективното съществуване“.
Все пак е известно, че някой е виновен за бедствието. Развратници, перверзници, извратеняци. Тези, които водят скандален, противен на природата начин на живот. В дискурса около СПИН изключително важно става това, че болестта се предава основно по полов път, което не само провокира нескончаеми морализаторски тиради, подхранвани от юдео-християнското осъждане на секса, който не води до възпроизвеждане, но също така дава импулс за създаване на метафорични разкази за неразривната връзка между Ерос и Танатос.

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по: Bartosz Żurawiecki, *Ojczyzna moralnie czysta. Początki HIV w Polsce.* Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2023.

Празникът на огъня

Якуб Малецки

Шляп-шляп-шляп, скачам в локвите, а хората минават край мен, разни дами и господа, и си мислят: о, моля, кое е това мило девойче, което скача в локвите, а аз им се усмихвам, те на мен също, макар че все пак така или иначе съм на двадесет години и си седя вкъщи, в инвалидна количка, мога да ги видя през прозореца, но това няма значение, защото можеш да скачаш в локви навсякъде, дори ако си у дома, в инвалидна количка, и като си на двадесет, всеки го знае.
Това бързо ми омръзва и затова отдръпвам погледа си от тези локви и гледам какво друго се случва по света, там, в дворчето между старите многоетажни сгради. Върху мократа стена както обикновено се е образувала тъмна следа във формата на ухо, пани Йозефина с гердан на шията пали цигара на прозореца и тръска пепелта в буркан, а на пейката в ъгъла пан Сподшустки реше своето рошаво куче.
Татко казва:
– Принцесо, Вашият смирен слуга би искал да съобщи, че закуската е сервирана. Принцесата ще бъде ли така любезна да хапне, или слугата трябва да се върне и да изяде закуската сам? Защото слугата е мноооого гладен! – И при това ме гризва по врата като змия.
Обикновено ми потича слюнка от тези шеги и сега също, затова татко ме избърсва, а после носи и поставя пред мен чиния и започваме да ядем. Има хляб с кашкавал, горчица и репичка, парченце от която пада от устата ми, докато се храня, но няма нищо.

***
Казвам се Анастазия Лабендович, на двайсет години съм, имам по-голяма сестра, още по-възрастен баща, използван iPhone нет, моя снимка от планината в рамка, специално приспособен компютър, много книги, комикси и двадесет кестена, които татко ми носи всяка есен, откакто съм на света.

Моята любима част от самата мен са косите ми. Цветът им е такъв, сякаш ореховo масло се е смесило с мляко. Дълги са, почти до кръста. Луция умее да ми прави плитка – обикновена или „рибя кост“ – и като дойде, разресва моите „кабели“, както сама ги нарича, а после ги сплита наново, красиво и стегнато. Разказва ми при това различни неща, които и така си знам.
На второ място са очите ми. Големи и изразителни. Татко казва, че го е страх да пуска хора в стаята, защото масово щели да се влюбват в мен, а той няма да има къде да закопава всички тези, които досега са се влюбвали, а после е трябвало да ги натръшка, защото съм само негова. Сутрин тези очи са по-скоро сини, през деня по-скоро зелени, а вечер отново сини, макар и под електрическата крушка в банята да не е съвсем ясно.

Не съм много висока, дребна съм, със светла кожа и мога да се харесвам, така мисля. Имам церебрален паралич от самото начало, но това не пречи, защото благодарение на него съм красива и изключителна, казва татко, а татко винаги има право, дори и когато не съвсем, например, когато предвижда резултата от някакъв мач и не познава, дори и тогава има право.

***
Премествам се в хола. Тук прозорците гледат към улица „Круча“, където непрекъснато се разиграват различни състезания. Обичам понякога да ги наблюдавам, макар че в тези състезания всъщност никой не печели, дори не знам защо всички те се състезават – може би просто им е приятно. Всичко тук е така познато, че чак е станало мое, прозорецът и парапетът, пешеходната пътека, трите дървета, хранителният магазин и част от кафенето, защото, за съжаление, не го виждам цялото, освен ако се наведа силно, но тогава Луция трябва да ми помогне, и лампите над кръстовището, и този гълъб, който тъкмо се приземява на парапета, също ми е познат и е мой. Малките му крачета драскат по парапета, а когато гледам иззад прозореца, гълъбът е сиво-виолетово-сив и не ме вижда, само навежда накривено глава и така наблюдава улицата.
Всички пътуват или вървят пеша нанякъде или сякаш притичват, само че да не се вижда, че притичват, а някакво момче на колело спира и оправя чантата на рамото си, то е високо и стройно, късо подстригано и има цветна татуировка на врата – мисля си, че може би ме поглежда, но не хвърля поглед към мен, продължава нататък, веднага щом червеното става отново зелено. Гълъбът отлита, може би го изплаших, но няма проблем, пак ще долети, ако не той, някой друг – а аз не тръгвам оттук заникъде.

***
Луция сигурно вече седи в автобуса, може би дори е слязла и върви по мокрия тротоар, цялата посвоему лека и стройна, може би завива по улица „Молиер“ и среща познати, може би дори пали цигара с някого, за когото няма да ми каже. Ей сега ще се преоблече и ще влезе в залата за репетиции, където има огледала, усеща се аромат на дърво и се чува шумът на луминисцентната лампа, която бръмчи като насекомо в буркан.
Всеки неин ден е съвсем един и същ, само че има различно название, но не такова, каквото има при мен, защото аз винаги мога да разчитам на нещо интересно, което ще се случи на двора или на улица „Круча“, или в някой от моите други животи и понякога малко съчувствам на Луция, че тя трябва да живее само в един, в своя.
Мет-мет-мет, прави татко, а по-точно метлата в ръцете му, когато измита пода до мен, около мен и отново до мен. Мете често, защото аз много изпускам, чупя, разхвърлям, макар и много да се старая да не правя така.
– Преди миг тук имаше гълъб, но вече отлетя, такъв един сиво-виолетово-сив.
– Беше ли ти вкусно? Само мази репичка…
– Гълъб! Гълъб, разбираш ли? Гълъб, татко.
– Знам, че не обичаш, когато мета. Свършвам вече.
Въздишам разочарована, защото винаги е едно и също, но постоянно опитвам, все си мисля, че той някога ще се промени, ще започне да слуша какво му говоря, а не това, което му се струва, че казвам, но все пак немалко съм живяла на този свят и немалко знам, затова се опасявам, че мъжете по принцип по-скоро са инати.
Това между другото е доста неприятно: че искаш едно, а правиш друго. Например искаш да кажеш: „Аз наистина много обичам репичка“, а изсумтяваш през зъби, като изстрелваш слюнка върху панталоните си. Искаш да хванеш лъжицата, а събаряш чинията от масата. Искаш да станеш, а не ставаш. И така през целия ден.
За щастие има някой, който успява да надникне зад това суетене и пръхтене, зад тези стонове, зад които се намирам цялата. Помня първия път, когато се получи. Беше отдавна, май бях на пет, а тя на петнайсет и чух как крещи на баща ми, който беше в стаята:
– Тя казва, че не харесва този пуловер, който получи за рождения си ден!
Татко дойде или по-скоро дотича и погледна към нея, към мен и отново към нея.
– Какво?
– Казва, че не харесва този пуловер.
Татко свали от мен пуловера, който наистина не харесвах, а аз, напълно забравяйки за него и въобще за всички пуловери на света, имах желание да се хвърля на шията на Луция и да я нацелувам цялата – от главата до петите.
От този момент Луция работи като преводачка от моя език на полски и знам, че татко отначало ù завиждаше, защото той искаше да бъде единственият човек на света, който разбира какво му говоря, но за съжаление, не всеки може да бъде изключителен, защото тогава това нямаше да има смисъл.

Обикновено успяваме да се разберем, главно с прегръдка, очи и с моя джойстик, с който му показвам букви на екрана, но така, че аз казвам нещо и той отговоря, а не аз да отговарям.

***
Луция вероятно е в залата за репетиции и вероятно гледа в огледалото. Има по-къси коси от моите, често ги носи вързани с някакви ластичета и фибички, не използва грим, понякога само лек.
Всеки ден идва преди всички. Развива зелената лентичка, слага я под пръстите на краката си си и дръпва, като при това движи стъпалото си напред и встрани. Виниловата подова настилка е хладна, грапава и твърда, покрита с бледи следи от всички тези неща, чиито названия отдавна знам добре: *fouetté, entrechat, pas assemblé* и така нататък. В ъгъла стои пианото като голямо притаено животно.
Двете стени са покрити с огледала, от пода до тавана и като погледнеш, тя е там: в множество квадратни метри – моята сестра. Вън, по улиците вървят хора, които сменят като зимни с летни гуми и обратно хобито, мислите и възгледите си, днес са едни, утре други и постоянно чакат нещо да се случи в живота им, а тя, Луция Лабендович прави същото, което е правила вчера, преди седмица, преди година и което ще прави утре, след две години, след пет.

Може би тъкмо е застанала до станката и повтаря *plié*, снишава се все по-ниско, спазва *Правгръб*! и *Коленанавън!*, после прави редица други упражнения, които знае наизуст и аз също ги знам. След час ще чуе гласовете на останалите танцьори, ще се съберат в дългото фоайе и най-сетне ще се отвори бялата врата по средата на стената без огледала, ще влязат Виталий, Моника, Йоко, Роберт и Елвира, а после следващи, залата ще започне да се изпълва и няма да принадлежи само на Луция, ще се пръснат по нея гласове, смехове, въздишки, плясък на посрещнати длани. Поредните чанти наредени до стената, познати лица и ходила. Йоко навярно ще с гушне до Луция по своему, за миг, до гърба ù, защото понякога прави така, а това е фантастично, не знам на Луция дали се харесва, но на мен със сигурност.
По време на урока Луция ще се концентрира върху думите на педагожката Ковнацка и ще изпълнява движенията малко преди другите. Ще застане така, че Ковнацка винаги да я вижда, и във всяка фигура ще даде от себе си всичко възможно, така сякаш това не е урок или репетиция, а изпълнение на сцената, защото с Луция е точно така: струва ù се, че всички винаги гледат, че винаги е на сцената.

***
След това ядем обяд: татко и аз. Има моркови със сос, картофи и котлет и всичко в това меню обожавам.
За десерт две таблетки за отпускане на мускулите и шоколадова паста, кръгла и мека.
После се прибирам в стаята си. Моята стая ухае на града, вън днес е малко хладно, а освен това тя е пълна със слънце. По стената отдясно стои моето легло с дистанционно управление, на което Луция, изморена от тренировките, обича понякога да се повози – нагоре-надолу и надолу-нагоре. Леглото ми е покрито с милото ми, любимо одеяло, червено, с пискюли откъм късите страни, наричам го Стефан, но си нямам представа защо. Просто като го видях, щом татко го донесе от магазина, помислих си: Стефан. Върху одеялото лежи силно изтрита възглавница, която донесохме от морето и която не позволявам да бъде изхвърлена, и масажен ролер, който познава тялото ми като никой друг.
В ъгъла до вратата имам тоалетно столче за спешни случаи, две гонки за упражнения, плакат в рамка от филма „Облакът Атлас“, който не сме закачили вече половин година, защото все още се опитвам да измисля къде да го закача, а до него – сгъната проходилка за упражнения. В другия ъгъл, до вратата, е любимото ми място в цялата стая: малка масичка със суперизвити крака, а върху нея – голямо растение Монстера, което поливам сама – с помощта на татко. Бяло бюро, компютър и етажерка с книги, въпреки че слушам най-често аудиокниги, последно например беше „Кибериада“ за седми път.
Прекарвам голяма част от деня в интернет, като измъчвам бедния си цветен джойстик, а последните ми топ 3 са: уебсайт само със снимки на локви, които се появяват в различни филми, приложение за разговор с изкуствен интелект (нарича се *cleverbot*) и блог, където разглеждам снимки на стари снежни бури. Имам и акаунти навсякъде, където може да се направи акаунт.
Татко казва:
– Смиреният слуга би искал да запита Принцесата дали е готова за всекидневните Фикумику, защото слугата няма търпение. – И внезапно ме грабва с възглас за лявото ходило, а аз пищя и суетя, главно за да му доставя удоволствие.
Фикумику това е рехабилитацията, за която някога идваше всеки ден пан Антек, като цяло готин, но много скъп – струваше сто и двайсет злоти и нищо не можеше да се направи по въпроса. И понеже идваше всеки ден, то татко много точно изчисли това и се записа на курс по масаж, а после още и на мануална терапия, а след като направи всичко това, каза на пан Антек, че в понеделник не трябва вече да идва. Затова сега моят пан Антек е татко, което си има своите големи плюсове, главно това, че татко е безплатен. Упражняваме се интензивно най-малко час и половина дневно, защото ако не се упражняваме или се упражняваме по-малко, то би станало онова, на което лекарите като цяло казват „Определенобихвипосъветвалданегоправите“.

Когато се упражнявам, почти винаги мисля за Луция и за това, че тя в същото време сигурно се упражнява, представям си, че го правим заедно, една до друга и се поглеждаме: тя мен и аз нея и в някакъв момент аз се движа като нея, а тя като мен и си разменяме ролите, защото все пак сме сестри и като цяло може да се каже, че правим съвсем едно и също, само че аз с помощта на татко, а тя си помага сама. И двете се борим с телата си и се опитваме да ги принудим да правят нещо, което не искат, но не знам, може би просто това е смисълът на живота.

***
После баща ми се връща към своята работа, а аз отново гледам към двора и чакам, може би ще мине Матеуш, но май още не е дошъл неговият час.

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Преводът е по изданието: Jakub Małecki, *Święto ognia*. Kraków: SQN, 2023, електронна книга.

Забравен край

Рафал Вояшински

Понеделник, вторник, сряда... Като вода под лед съм, която тече, но не намира излаз по бреговете на страничните канали. Под повърхността съм и нося живот. Провирам се по тясна пътечка. Аз съм началото и краят на моя ялов ум. Все по-дълбоко вдишвам мириса на стените, пода, леглото, масата. Усещам миризмите дори на дребните предмети. Това са вещи, които някога са използвали други хора. В миризмата също можеш да се скриеш. И в образите на предметите, в техните цветове, размери, в драскотините по плота на масата, в следите по скрина, оставени от другите. Други са били тук преди мен и Томаш. Не помня някъде другаде да ми е било така добре като тук. На другия ден слязох до езерото. Колко приказно, колко леко се слизаше по стълбите, все по-надолу и по-надолу, докато се озовах край гладката водна повърхност, леко набраздявана от студения вятър. Скоро езерото ще замръзне и ще стане твърд, каменен свят – в студено, стъклено състояние. Не исках друго място. Тук ще ме зарадва парченце замръзнала вода сред дърветата, студеното небе и тези стълби нагоре към града, където светят прозорците на магазините, където колите паркират на включени светлини, а вътре седят хора с надежди в сърцата и умовете. Надеждата на живите е такова чудно нещо, че дори невярващите печелят. Качвам се по стълбите към града, към светлините и хората, които днес в града ми се струват неестествено много, като че ли са дошли от далечни области, а всъщност са дошли от близките села, подобни на нашето, в което сме се приютили с Томаш. В нашето село няма други хора освен нас. Томаш никога не иска да дойде тук с мен. Предпочита да остане у дома на топло, предпочита да иде на разходка из околността. Аз и той. Той и аз. Стоя на най-високото стъпало, а долу зад мен е езерото, което така красиво се разстила от бряг до бряг. А пред мен е старата закусвалня и няколко дървета. Може би това са вишневи дървета, израснали извънредно много, големи, стари дървета. Още е светло, пътят ми обратно през гората, пътят между къщите, в които хората поотделно или на групи от по двама, трима или четирима души прекарват времето си. В дола тече рекичка. Все по-тясна и все по-плитка. Докато вървя, ѝ хвърлям по един поглед. Отивам в стара, малка къща, която стана единствената част от света само за мен. И само за Томаш. Добре познавам пътя. Отивай. Казвам си от време на време. Так поглеждам към течащата рекичка. Усещам студ. Земята е студена, но аз сядам в рова. Нося покупките в раницата. Сирене, салам, хляб, бира. Има ли нещо в живота, което да те е зарадвало повече от това да купиш хляб, салам и бира в топличкия, самотен магазин на края на малкото градче? Питам се аз самата. Има ли нещо, което да ти носи по-голяма радост? Признай си, имала ли си по-голяма наслада в живота от прясно хлебче, кефир, седене край езерото след две водки и съзерцаване на два наклонени от вятъра бора, които изглеждат, като че са се задавили и не могат да се отхрачат; имало ли е нещо по-завладяващо за теб от гледката на гробището в пустото, изорано поле, на хълмчето в родното село на майка ти и баща ти? Признай си. Възможно ли е да има още нещо в главата ти? Никога няма да си част от високите готически постройки, от обширните площади в европейските столици, дори от меките кресла в кината и театрите. Отиди в старото, изоставено, следлутеранско село, там има къщи, които вече никой не иска... Отиди в този забравен край. Та нали нищо друго не те бе зарадвало така, както пътят през гората към опустялото село, както хапването на салам или пушена риба край реката. Хайде стига. Стига толкова. Върни се вкъщи, където е Томаш. Скрий се. Не се страхувай. Не се страхувай в нито един момент, в нито една минута, нито денем, нито нощем. Нито в мига на смъртта. Особено тогава. И ти се скри. ТУК. В забравения край. С Томаш. Връщах се. Вървях спокойно през гората по песъчливия път. Миришех това, което можеше да се долови. Моят ялов ум не ми подсказваше нищо, нищо не измисляше. Просто си съществуваше по благоволение на съдбата. Единствената голяма чест, отдадена на съществуването и живота е траенето на яловия ум. Траенето. Чуваш ли? Казах на себе си. Ходи из двора. Снегът скрипти под големите му обувки. Това е най-доброто определение за тези обувки. Големи. Обичаш, когато идва вкъщи, и обичаш, когато си тръгва, когато оставаш за няколко часа сама. Тогава се вглеждаш в старите мебели, наблюдаваш през прозореца ширналите се, заснежени поля, понякога ще претича куче, ще се мерне сърна или заек. Разтеглят се минутите, часовете, изчезват безвъзвратно. Винаги всичко удължаваше, беше мудна в толкова работи. Никакъв гений не може да надвие твоята яловост и мудност. Ти откри това и беше вече наясно, че даже

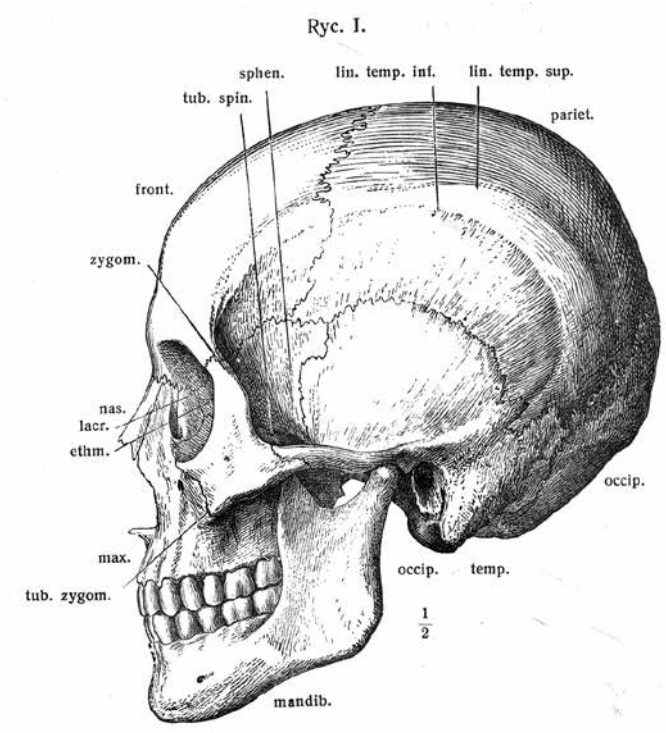

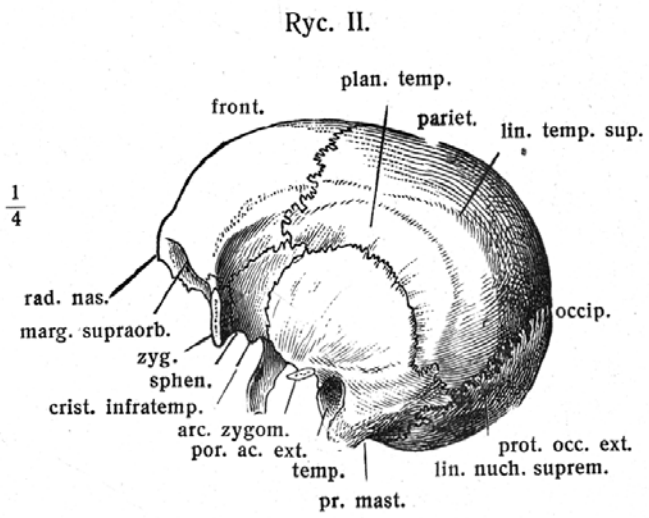

най-голямото постижение на ума ти не може да изкорени тази омаломощаваща яловост. Научните открития са ключи. Дори Бог е ключа. Благословени са хората, които не са видели. Помниш ли? Винаги си била такава. Беше мудна, сякаш разтворима, разтопима. Разтапяше се дори по време на обяда в стола, в чаша бира, и когато седеше на пейката, гледайки враните, които се разхождаха край тополата пред блока, където живееше с Томаш дълги години. Тополите падат и ги извозват, като хората, които в определен момент не могат да се държат изправени и трябва да се поддадат на гравитацията, да паднат, да се наведат или да се изгърбят, да си свият врата; те трябва да паднат, да се изравнят със земята, да влязат под земята. Дървета, кости. Хора, дървета. Човешки умове, дървесни умове. Има ли голяма разлика? Между ума и костите? Между ума и дървото? Кажи де, виждаш ли чак такава разлика? Толкова ли е голяма тази разлика, че наистина ти прави впечатление? И на кого прави впечатление? Не и на теб. Дори не можеш да се хванеш за главата по тая причина. Не можеш да се учудиш. Все пак обаче трябва да си много примитивна. Да не виждаш разликата между пищяла и постиженията на ума, между костта на показалеца и мисълта на Сенека. Как си могла да стигнеш дотам в убежденията си, в своето виждане за нещата, зададено от яловия ти ум? Как си могла да станеш точно такава личност? Как се е получило така? Замряла си, вкаменила си се. Как се е случило така, че си станала толкова проста, недодялана, примитивна, глупава? Трудно е да си го представиш, но така или иначе се е стигнало дотук. Твоят живот е стигнал дотук. Не успя да го избегнеш. Защо твоят ум, твоето сърце, душата ти не полетяха, защо не намериха нишка, по която да се катерят, да идат някъде, където има цели за постигане, главозамайващи явления, където е величието на изкуството, на музиката, величието на други хора, където е бляскавото величие на Божието съществуване, на митовете, на традициите. Какво се случи? Какво? Последните седем години живеене в блок, недалече от метрото, това беше времето, когато никой не ви посещаваше, времето, когато само след чаша вино можеше да разменш с някого няколко думи... Правеше се, че дискутираш, че имаш нещо предвид, но всъщност не контактуваше вече с никого, не можеше с никого да подхванеш какъвто и да било разговор... Помниш ли? Дори с Томаш вече не бяхте в състояние да разговаряте. Ти говореше на себе си, а той – също на себе си. Не можехте вече да разменте помежду си нито едно изречение, потъвахте в своята яловост толкова надълбоко, че оттам нищо не можеше да се помръдне. И ти откри, че точно за това става дума, че се приближавате към най-хубавото в живота, към най-естествената форма, която може да се окаже избавление, която да докаже, че яловостта може да бъде прекрасна и спасителна. Не говорехте помежду си, защото бяхте разбрали, че в живота няма за какво да се говори. Намерихте се с Томаш и ти разбра, че само с него може да ти провърви в това изкуство. Не го назова, а и не искаш да го назоваваш. Няма такава нужда. Това е изкуството, което ви отне малките и фамилните имена, и ви избави. Заведе ви в забравена страна. Обичам зимата тази година. Мисля си дали кучето ни ще доживее следващата зима. Не знам защо си мисля за това. Като че ли исках да чуя отговор от небето, от космоса. Като че ли тази информация трябваше да добави нещо към много други информации за съществуването на това, което е. Не излизам на разходка от шест дена. Шест дена вкъщи. Има неща, звуци, картини, които през деня идват при мен от места, които познавам, които съм посещавала – те ми дават миг облекчение, но има и такива, които пристигат от яловото пространство на моя ум, от това пространство, което ми стана най-близко сред всички останали пространства, които ме бяха обсебили. От това пространство идва всичко, което е истинно за мен, което може да ме призове да продължавам да живея. Само яловостта ме предизвиква, с нея заспивам и се събуждам. Тя ми говори и аз мога да плавам през времето и да се опиянявам от мелодията, тъкана от нищожните мотиви. Мелодията си е моя, без звуци, защото това е нещо съвсем различно от музиката. То може да бъде тишина, сън, вкус. Яловостта може да бъде толкова тиха, че със съдържанието си да запълни всяко най-далечно кътче от къщата ни, най-малката дупка в мебелите, най-малката драскотина върху крака на масата. Предпочитам яловостта, която изпълва всички пространства наоколо, пред съдържанието, пред всякакво съдържание, което се опитва да проникне в мен с шедьоврите на литературата, мисълта, философията. Яловостта изпълва всяко място, което е било познато на някого, обитавано от някого. Тя е първата и истинска поезия на моя живот. Не ме напуска нито при победа, нито при поражение. Пази ме от прилив на глупост, така старателно прикривана в гениална поема. Външно мълча от години, говоря на себе си вече само наум. Може вече да съм забравила как се отваря устата за говорене, как трябва да се задвижат мускулите, за да се произнесат думи. Може тези мускули вече да атрофират. Колко е хубаво, че не говоря, каква огромна радост изпитвам от това, че нямам желание да говоря. Знам, че ако сега започна да говоря, че ако сега се опитам да кажа на някого една дума, това ще ми причини страдание. Думите ме стесняваха, музиката ме стесняваше, изкуството, филмите. Така както възпитанието, маниерите, поученията, насоките, пътепоказателите. Свих се в себе си, така се сгърчих, че трябваше да се скрия. Не опознах света. През целия си живот пребивавах в яловостта на моя ум. Тя беше единствената свойство на моя живот. Ако трябва да си призная нещо, то е точно това. Нищо повече не съм разбрала и нямам намерение да разбирам. Яловостта на моя ум е единственото състояние, което усещам. В нищо не съм напреднала нито крачка. Всякакви гатанки, ребуси, тайни тутакси ми доскучаваха, всякакви открития и изобретения. Нищо не ми говори това, че космосът може да няма край или пък може и да го има. Нищо не ми говори присъствието на другите планети, законите на физиката и черните дупки. Това ме изморява. Полъхът на вятъра не ме отегчава, дърветата, залюлени от вятъра, звуците на прелитащите чайки. Не ме отегчава стоенето, гледането на дърветата, небето, изораната земя. Не ме отегчава скитането. Чакането на смъртта. Но ме отегчава същността. Същността на нещата. Смисълът. Истината. Яловостта на моя ум чудесно се е разположила в мен, поддържа моя контакт със света и споразумението с него.

Превод от полски: ДИМИТРИНА ХАМЗЕ

Преводът е направен по: Rafał Wojasiński, *Zapomniane*. Warszawa: PIW, 2025, с. 37–43.

Немалко

Барбара Вожняк

Слушай позитивна музика, каза ми Елжбета. Знам ли, „My favourite things“. Така че отново си пускам Колтрейн.
Неделя, Велика и дълга. Преддверието на понеделник. Затова не я харесвам – предразсъдък от ученическите ми години. Седим в стаята на баща ми и оцветяваме триъгълници. Тоест той оцветява, а аз с чертожен триъгълник в ръка чертая спиралата на Теодор[1].
Гражина се обади по-рано, телефонът все още е нагрят. Първо чертая малък правоъгълен равнобедрен триъгълник. До него има друг, чийто по-дълъг катет е хипотенузата на първия. Чертая по-късата страна, по-големият триъгълник се допира до по-малкия. След това следващият. Хипотенузите на предишните триъгълници стават катети на следващите триъгълници. И така шестнадесет пъти, десетина все по-стреловидни на вид триъгълника, образуващи фигура, която напомня черупка на охлюв, раковина. *Mollusca*, *Conchifera*, *Gastropoda*[2], доколкото си спомням. Дорисувам неумело мекото и антените, липсва ми талант за това. Накрая татко минава геометричния гастропод с пастел.
Нищо не казва, разсеян е. Ще ми се да му кажа: „Хенрик, излезе извън очертанията“.
С Оля се получава по-добре.
Пускам отново плочата. Седем минути след заглавната песен, точно по средата, се звъни на вратата.
Кой е?, изправям се тромаво, обличам блузата си и отивам да отворя вратата.
На верандата г-жа Пивонска с поднос: мазурек, серник, маковец и великденска бабка[3] с глазура. До нея има цветчета от върба и чемшир, скромен венец за украса.
Разбира се, че трябваше да купя великденски сладкиш! Това ми се въртеше в главата в деликатесния магазин, но не можах да си го спомня.
Хващам подноса в ръце, поставям го на масата на верандата, приемам пожеланията ѝ и на свой ред казвам най-хубавите, които ми хрумват. Г-жа Пивонска отказва поканата за кафе, вкъщи я чакали гости. Пита за здравето на баща ми, а аз отговарям уклончиво. За мен формата е важна. Днес, тук и сега, е в добра форма.
Накрая неприятен финал, Хайди поздравява или се сбогува, оставяйки отпечатъци от лапи върху тренчкота с цвят на армейска палатка. Предлагам да покрия разходите за почистване, но съседката маха с ръка и вече я няма.
И така, Пивонска затваря портата, кучето тича покрай оградата, очевидно е разочаровано, аз пуша, седнал на стълбите. А зад гърба ми, след малко ще разбера, Този Другият облизва глазурата от сладкиша, тъпчейки с лапи останалите сладкиши.
Започва да ръми и засега разходката няма да я бъде, въпреки добрата форма. Впрочем поканих Мария на вечеря този следобед. Трябва да се подготвя.
Това не са нейните празници, в Украйна Великден се пада по-късно. Поиска отпуск, заминава си в сряда и няма да я има осем дни. Аз си взех отпуск.
Това също не е моето нещо, така че ще приготвя доматена супа с ориз или макарони, а за основно – спагети с доматен сос. Но за да не е напълно нетрадиционно, направих руска салата. Всъщност още я правя, защото трябва да я довърша.
Изправям се от стълбите и оценявам щетите от котката. Нищо работа. Лесно се размина.
Готов съм.
Сядам на кухненската маса и нарязвам сварените с обелката картофи, морковите, магданоза и главите целина на възможно най-дребни кубчета. Яйцата и киселите краставички. Кисели ябълки, бял лук. Педантично, равно, много бавно.
Добавям ги към продуктите за довечера.
След това две консерви грах. Подправки. Накрая сарепска горчица и майонеза.
Татко следи движенията ми от дясната страна, а кучето от лявата. Така минава неделният обяд и ранният следобед, така мина значителна част от нощта.
Спокойно.
*
Понеделник, не Велики, но дълъг. Това е като втора поредна неделя, преддверието. Времето зацикля. И пак някой звъни. Татко дреме, Коен го е приспал. Не чакам гости.
Пивонска?
Каша стои на прага, Силвия е зад нея.
Толкова е слаба, че почти не я познах. Хлътнали бузи. Червената коса като тази на Йоана, блести на бледата слънчева светлина.
Здрасти.
Здравейте, казвам, стискам ѝ ръката, хватката ѝ е отпусната. Напълно различна от Силвия, която ми се усмихва окуражително.
Влез. Влезте, моля.
Влизат, стоят на стълбището с якета и еднакви обувки, сред кучешки и котешки купички. Аз съм бос, с горнището на пижамата и дънки. Тишината изведнъж се натрапва, защото Коен току-що е свършил. Каша се взира в кокалестите ми стъпала, а аз в татуировката на ръката на Силвия. Има индийски шарки по пръстите и дума под китката, вероятно акроним: YOLO. А у Каша, над левия палец има въпросителен знак – може би огледален? Да, накланям глава. Нова ли е?
Накрая Силвия си сваля якето и помага на Каша със заклещилия се цип.
Отвън се чуваше драскането на кучето.
Благодаря. Дядо?
В неговата стая. В някогашната всекидневна, посочвам с ръка края на коридора, обличам бащиния суичър, кецовете на босо и вземам цигари от перваза на прозореца. Има още четири в кутията.
Отварям вратата и кучето се втурва.
Излизам.
*
След това трябваше да има вечеря. Но нямаше.
Малко супа и останалата паста със сос са за татко. Нямах планове за себе си, още по-малко за неочаквани гости.
На масата има продълговата салатиера с традиционна салата в нея и изправена лъжица, забодена в средата като мачта на кораб. До нея хляб, вече стар. Изглежда жалко като за празнична трапеза.
За десерт – сладкиши, таралежчета. Момичетата ги бяха купили. И този шоколадов Дядо Коледа. А можеше да бъде много по-добре, поглеждам кръвнишки котката. Почиства се без притеснение.
Украса: цветчета от върба и чемшир. Всичко това върху празничната покривка от баба Зофия, бродирана със ситни нарциси и множество петна. Хроника на великденските произшествия от последните две десетилетия на миналия и първите две десетилетия на този век. Южна Полша.
Каша не говори и не яде, очите ѝ са зачервени. Издигнала е стена от пакети с носни кърпички от лявата си страна, т.е. от моята страна. Сигурно ѝ е странно, защото от рафта я гледат разни Каши на всякаква възраст. Десетина на брой, смеещи се. Култ към внучката, олтарът на дядо ѝ. Бащата-дядо мърмори нещо, че килимът пуши, че ще избухне пожар и че Зеня, Зеня стои от другата страна на прозореца. Уверявам го, че ще го изгася веднага. Кимам, че ще я извикам. Той отговаря нещо посвоему.
Днес не разпозна никого.
Силвия говори неуморно за пърформанса, основната ѝ област на интерес. Най-общо, не само като спектакъл, а като ритуал и всекидневно поведение. Повторение, отиграване. Защо хората правят това, което правят.
Мечта: стипендия в Съединените щати, за да следва *performance studies* в Нюйоркския университет.
Документите вече са подадени.
Гледам Силвия като че ли е картина и отдалечавам каната с компота възможно най-далеч от нея. Нека не пие толкова много, нека случайно не излиза отново.
Защото имаме още компот от сушени ябълки, даже е хубав.
Когато Силвия утихва, аз изваждам от ръкава си други спасителни пояси от моята област: език, прагматизъм, прагматика и перформативност във философията. Перформативният обрат в хуманитарните науки. Теорията на речевите актове. Семиотика и семантика. Връзките с постструктурализма и феноменологията. Въплътеното познание. Концепциите за субекта. Рорти, Апел, Хабермас, Бътлър. Едва се задълбах в последната от тях, но добре, успешно – половата перформативност е право в десетката. Феминистката философия. Хетероматрицата. Безпокойствата около пола. Куиър теорията.
В паузите затоплям супата, прегарям пастата със сос и намирам сладолед във фризера.
След това храня баща ми с лъжичка.
Стената на Каша се руши пред очите ни.
На Силвия ѝ се изчерпват темите.
Спасителните ми пояси свършват.
И какво означава тази татуировка, подсказва ми моето отчаяние, тази абревиатура на ръката ти?
YOLO? Само веднъж се живее, усмихва ми се.
О, да, чух нещо за това, кимам и усещам – защо? – че се изчервявам.
Късно е.
Ще ги откараме на гарата в Мошчице.
Звъннете, когато стигнете в града, казвам.
Дий, конче, и да се стараеш, добавя татко.
*
Време без Мария. Бяла Църква.
А г-жа Оля е болна. Възпаление на нещо си, гърлото, бронхите, радикулит, нямам представа.
Осем дни сме двамата, тримата с кучето, четиримата с котката.
Всекидневната рутина. Събуждане в произволен час след безсънна, активна нощ. Чехъл в устата. Болки в гърба. Пулсиране в главата. Парещи очи.
Ритуали, които придават ритъм на дните, благодарение на което има шанс да почувстваме сигурност в хаоса. Те структурират хаотичните потоци от събития в целенасочени поредици, които поне привидно водят нанякъде. Намаляват необходимостта от проблематични решения за това какво да правиш по-нататък и да не знаеш откъде да започнеш. Едни и същи отново и отново, като лекарствата, които са константа. Време и дози. Както и паузи за по цигара.
Първо, ритуалите в банята. Нащърбената чугунена вана с недолюбваната пластмасова поставка за сядане. Подхлъзванията. Телесността, пергаментността. Сапунът ще измие всичко, гъбата ще изтрие всичко. Четката, пастата, чашата. Борбата във водата. Дългото, неточно бръснене. Неприятностите. И най-накрая хигиената, немъжественият аромат на цветна поляна. Блясъкът. Блясъкът на безцветни очи, уголемени от очила.
След това ритуалите в спалнята и гардеробната: обличането и събличането, закопчаването и разкопчаването. Откопчаването на копчета. Събуването и обуването на обувки. Ходенето бос.
След това тези в кухнята: закускообядовечеря. Сандвич? Бъркани яйца? Рохко сварено яйце? Твърдо сварено? Крема сирене за мазане? Рибен пастет? Салата? Мюсли? Овесена каша? Йогурт? Храна за кучета и котки.
След това телефонно обаждане и пица.
След това идва ред на забавлението. Кой е в пламъците, кой в дълбините, кой в слънчевата светлина, кой в сенките, кой в тежко изпитание, кой е просто така, кой е в красивия, хубав май, кой е в бавна агония, кой от любов, кой от ярост, кой от желание, кой е смирен, кой е изненадан, кой е пред огледалото.
И ако някой се обажда, това е само Гражина. Защото знае, че сме сами. Мило.
Следват боичките, цветните моливи и букварът.
Дърпам и спускам пердетата.
Неволно изгорих актуалния ароматизиран календар. Дните губят очертанията си. Интернетът прекъсва. Понякога става късо съединение. Всичко се слива, зацикля. Вече не различавам деня от нощта. Каша от Силвия в сънищата. Кучето от котката.
Тази осмица се оказа знакът на безкрайността.
Винаги когато мога, когато спи, а крайният срок наближава, преглеждам учебниците. В така наречените свободни мигове. Имам купища от тях. Книги, не мигове. Адски множества. Жертви. Медицина. Галтън, Уотсън и други. Социален дарвинизъм. Расовата хигиена и нейният кортеж. Конниците на Апокалипсиса, вторият ти носи война и вече няма да намериш покой. Води си бележки.
Отнякъде трябва да се започне, започвам от морските свинчета.
Винаги съм харесвал гризачи. Татко приютяваше нежеланите. Мама ги мразеше. Те маршируваха по мен през нощта. Сънувах сухопътни войски. Цъфтящ розмарин. Пехота.
Татко не яде. Аз не ям. Ако изобщо нещо ядем, то това е пица. Все пак това е италианско ястие.
След това той спи в стаята, аз седя в кухнята, а думи и образи подскачат в главата ми.
Прелиствам книги, водя си бележки и обработвам речникови статии. Пия литри кафе и хапчета за главоболие. И покривам хладилника с бележки. Изглежда като че ли е направен от хартия. Новите слоеве покриват старите. Ето как списъците ми със задачи се покриват със забрава.
*
практичност
Медицината по времето на националсоциализма се различава от това, което било преди и по-късно, по това, че учените медици могат да правят каквото си искат с пациентите. Управляващите в Третия райх им дават, вместо мишки и морски свинчета, хора за експериментите. Тези, използвани като експериментални субекти, принадлежат към категорията на безполезните, т.е. такива с ниска стойност в расово, социално и икономическо отношение. Една от най-ключовите е категорията на производителността. За непродуктивните намират приложение и ги ползват в името на здравето на бъдещите поколения. Практично измислено.
Сред организаторите, изпълнителите и съучастниците в унищожението има и медици.
Взаимоотношенията лекар-пациент се осъществяват по рампите на лагерите.
Лекарското посещение е селекцията за живот.
В една от книгите за медицината по времето на Третия райх, която разглежда експерименти в лагерите, за мото е ползвано следното изречение: „Лекарите, споменати в тази книга, подчертават в своите показания, че никога не са нарушавали Хипократовата клетва“. Това е насока към последвалото четиво. Практично измислено.

Превод от полски: ЕВГЕНИЯ ГЕНЕВА

Преводът е направен по: Barbara Woźniak, *Niejedno.* Śliwice: Wydawnictwo Drzazgi, 2021. Откъсът е преведен в рамките на проекта CELA, съфинансиран от програма „Творческа Европа“ на Европейския съюз и от Национален фонд „Култура“.

[1] Геометрична конструкция, която позволява да се начертае отсечка с дължина, равна на корен квадратен от дадено естествено число. Създадена е въз основа на Питагоровата теорема. – Бел. прев.
[2] Мекотели, черупчести мекотели, коремоноги. – Бел. прев.
[3] Традиционни полски сладкиши. – Бел. прев.

Глухота

Анна Гоц

Вдишване (загуба на слуха 5–10 dB)

Когато им се ражда дете, доближават до устата му ръка или буза, проверяват дали диша. Някои разказват, че глухите майки връзват връвчици, панделки, деликатни конци за ръчичките им и за собствената си китка. Благодарение на това чувстват през нощта, че детето мърда.

Шепот (15–20 dB)

Училище за глухи в западна Полша. Логопедични занятия. Момиченце на осем години. Преди шест години е претърпяла операция за поставяне на кохлеарен имплант. Все още се учи да говори. Логопедката обяснява шепнешком:
– Магда говори много добре, но ако… – понижава глас още повече – … ако някой работеше с нея у дома, ефектите щяха да са значително по-добри.
Обръща се към момичето, говори по-силно:
– Магда… – и още по-силно – … в ши-ро-кия шкаф ви-сят за-ка-чал-ки. Къде са закачалките?
– В скафа – отговаря момичето.
– Виждате – отново шепти логопедката. – Би могло да е по-добре.

Разговор (45–50 dB)

Такива спомени имат много глухи. Около масата се събира цялото семейство. Глухите наблюдават чуващите. Стараят се да смогнат с това, което виждат. Обръщат внимание на неща, които не са важни за останалите – вуйчо има скрити под мустаците устни; докато говори, баба закрива с длан част от лицето си; леля върти глава веднъж на тази, веднъж на другата страна. Глухите наблюдават движещите се усти. Отгатват кой на кого говори. Забавят се в началото на изречението, защото се ориентират кой се е обадил едва когато другите гледат говорещия. Изведнъж всички започват да се смеят.
– За какво става въпрос? – питат глухите.
– После, после – четат по устните добре познатата дума. Нечуващ мъж: – Сред глухите се говори, че ни третират като домашните кучета. Седим възпитано, подочуваме, макар че не разбираме много. Понякога някой ще ни погледне, ще се усмихне, ще подхвърли нещо към нас.
– Веднъж си го върнах на моите чуващи родители – показва на жестомимичен език глуха жена. – В семейството ми само аз не чувам, а никой не се научи на жестомимичен език. Поканих вкъщи глухи познати, седнахме в моята стая. Оставихме вратата отворена. Говорехме си с жестове. Изведнъж се разсмяхме шумно. Мама надникна при нас и пита какво е станало. „После, после“ – отговорих ѝ. И продължихме да се смеем.

Вик (80–85 dB)

Адам има глухи родители. Първо се е научил на жестомимичен език, а след това – благодарение на чуващите баби и дядовци – да говори. От малък помага на родителите си, превежда им разговорите с чуващите.
– „Добър ден, баща ми е глух, ще превеждам прегледа“ – казвах още на прага на лекарския кабинет. „Глухите четат по устните, ще се оправим“ – упорстваше не един лекар. Обикновено опитвах да обясня, че не всички глухи го правят. Баща ми не може, особено когато говори някой, с когото тепърва се е запознал.
Разбира някои думи, но обикновено смисълът на последвалите изречения му се изплъзва. Не успях да убедя лекаря, затова излязох и седнах отвън. След малко чух, че докторът вика, отворих вратата на кабинета и казах: „Баща ми наистина не чува“.

Клаксон на автомобил, сирена на линейка, музика по време на концерт (95–100 dB)
За чуващия границата на болката е 120–130 dB.
Шумът, който причинява трайно увреждане на слуха – 150–155 dB.

История на учудването 1

– Имам тема – преди шест години каза Марта Филипюк-Михневич, член на редакцията на „Тигодник Повшехни“.
– Моя позната е глуха, както и мъжът ѝ. Имат чуващ син, който наскоро загубил съзнание. Не могли да извикат линейка. За щастие, им помогнала чуваща съседка.
– Как е възможно? – учудих се.
– Глухите не могат да звъннат, това е ясно. Но изглежда, че в Полша не може да се извика помощ по друг начин.
– Това е невъзможно.
През следващите седмици се учудвахме всички. И аз, и читателите, и всеки чуващ, на когото разказвах как живеят глухите в Полша. Повечето от нас не познават нито един глух.
Репортажът, който трябваше да бъде интервенционен, се оказа началото на странно пътешествие. Не знаех от началото, че това ще бъде пътешествие, подобно на тези, при които заминаваш за чужда страна.

Език 1

„Чувачи“ – понякога глухите наричат така чуващите. Един от първите въпроси, които задават чуващите – глухите не чуват, но все пак май могат да се научат да четат? Когато разберат, че не – не всички глухи в Полша могат да четат с разбиране на полски – чуващите се учудват още повече: та това са поляци, завършват полски училища, живеят в държава, в която новините, държавните вестници, диагнозите и присъдите са на полски. Как е възможно да не знаят полски?
За да разберат това, трябва да се върнат до самото начало. Тоест до момента на раждане на глухо дете. Малгожата Талипска се ражда глуха. Тя е една от лидерките на полските глухи, обществен деец, председател на Института на глухите. Попитах я как е възможно глухите да имат такъв проблем да научат полски. Поколеба се. Разполага с резултатите от научните изследвания, но преди всичко е запозната с преживяванията на глухите и със своите.
– Ти си малко момиче. Около теб има хора, които движат устите си – показва с жестове, а преводачката предава думите ѝ на полски език. – Гледаш ги. Ту широко разтворени устни, ту отново притворени. Не знаеш какво значат тези движения на устата, защото не знаеш думата „език“, нито която и да е друга. Отиваш с мама на разходка. В парка има много птици, подскачат от клонка на клонка. Оглеждаш се, протягаш ръка към тях. Майка ти се спира, прикляка до количката: „Птички? Харесват ли ти птичките? Виж какви хубави крилца имат“ – казва с топъл и нисък глас. Не отговаряш, защото засега не умееш да говориш.
Майка ти среща в парка съседка, спира се при нея за малко. Може би се шегуват, може би говорят за теб. Слушаш думи, цели изречения, макар че още не ги разбираш. Из парка бягат деца, играят си, крещят. Вечерта мама звъни на някого, видимо е изнервена. Гласът ѝ е по-висок от обикновено, трепери. Започва да говори по-тихо, сигурно за да не чуеш. Но ти и така усещаш, че се случва нещо лошо. Забелязваш различния тон, мелодията на изречението. Чува се радиото или е включен телевизорът, до теб достигат различни звуци. Глухото дете е лишено от всичко това. Глухото дете не винаги знае, че е глухо. Не знае и това, че има други глухи.
Учителка в училището за глухи разказва сцена от началото на учебната година. Била възпитателка в първи клас, тепърва се запознала с учениците си. По физическо децата бягали в двора, загрявали. Едно от глухите момичета опитвала да извика бягащата пред нея съученичка. Вдишвала въздух, викала, но гласът ѝ бил писклив, а думите – неразбираеми. Съученичката ѝ не реагирала. Момичето се забързало, изпреварило съученичката и я хванало за ръката. Нито една от тях не можела нито да говори, нито да използва жестомимичен език. И двете били от семейства на чуващи и двете били глухи по рождение.
„Виках те“ – опитвала да покаже първата, използвала детински жестове. „Глуха съм“ – приближила пръст до ухото си нейната съученичка, пробвала да покаже, че не чува. И тогава първата започнала да плаче.
[…]

Втората половина на живота

Един ден, две години след операцията, преди да отиде на работа Бартош Марганец махнал външната част на импланта. Обяснил на познатите си, че е забравил батерията, затова имплантът му не работи. След две седмици го извикал шефът му, попитал го за проблемите с комуникацията, за които споменавали колегите му. Докато носел слухов апарат, хората се стараели да му говорят отчетливо. Но когато видели импланта, решили, че вече чува като всеки чуващ, и престанали да се стараят, така че отново му било по-трудно да ги разбира.
– Ако някой се роди глух, ще си остане глух. – казва Бартош. – Бих искал чуващите да го знаят. Рехабилитация, слухови апарати, импланти – всичко това помага, но не на всеки, а на много хора само до известна степен. Понякога хората ми казват: „Чувам те. Разбирам. Така че какъв е проблемът?“. Проблемът е, че ако искам да участвам в разговора, трябва да се напрягам повече от чуващия, постоянно да се старая. Да влагам много енергия, за да функционирам като човек, който чува, за какъвто ме смятат другите.

1.
Във фондацията, в която работел върху гласа си с различни експерти, намерил брошура с жестомимичната азбука. Научил я от раз. Въпреки че дотогава жестомимичният език му бил представян като символ на поражението. Крайна необходимост, на която да се реши, ако нищо друго не се получи.
– Ако се замислим за това, твърдението, че на глухите деца трябва да се забранява да използват жестомимичен език, защото бързо се оказва, че те го предпочитат и не искат да се учат да говорят, е ужасяващо – отбелязва Бартош. – Забравя се, че благодарение на жестомимичния език глухите могат да общуват с връстниците си. Тоест да се развиват емоционално и социално. Както и това, че някога ще престанат да бъдат деца.
През 2008 г. се записал на курс по жестомимичен език.
Обучението се състояло в овладяване на думи, тоест на жестомимики. Използвали жестове така, както се говори на полски. Заедно с познатите от курса заминал на гребен лагер. Там срещнал няколко души от глухи семейства. Опитал да разговаря с тях, но се оказало, че те използвали различни жестомимики. Тогава разбрал, че по време на курса учел не полския жестомимичен език, а езиково-жестомимичната система[1]. Запознал се и с момиче, което му разказало за своите глухи родители и за това, че виждала как те използват жестомимичния език насън.
– Сигурно тогава разбрах, че полският жестомимичен език е език като всеки друг. Вероятно и аз също сега го ползвам и насън.

2.
Започнал да се среща с глухи, постепенно да навлиза в тяхната среда. Не било лесно, отнело му пет години. Езикът бил бариера, но отвъд езика имало още много – общият опит на глухите, които учат езика, но също така маргинализирането в света на чуващите. Бартош учел полския жестомимичен език от други глухи и на семинар във Варшавския университет.
– Накрая можех да престана да се старая. Можех да бъда себе си. Не глух или чуващ, а просто себе си. Изчезна определена трудност, която ме отделяше от другите хора. Като глух сред чуващите бях сякаш зад стъкло, уж можех да общувам с всичко, но това не е свободна, естествена комуникация. Можех да използвам енергията, която дотогава влагах да разбера какво казва някой, за да изразя себе си.
Имал късмет – попаднал в средата на двуезични глухи. Във всекидневието си ползвали полския жестомимичен език, обаче знаели добре и полския език. Бартош открил, че полският жестомимичен език е логичен. Изненадал се как се използва пространството в този език. Започнал да разбира шеги на него. Преведени на полски език, те са неразбираеми, защото повечето са езикови игри.
– Ще ти разкажа шега. Първо на полски – бяхме на купон и Адам така се напи, че трябваше да го влачим до тях, чак му се подпалиха обувките. Не е много смешен, нали? А виж сега как ще бъде на жестомимичния…

3.
Голяма серийна конференция „Глухите имат глас“ преди няколко години. В залата били педагози, логопеди, езиковеди, основатели на сдружения и фондации за глухи. Бартош излязъл отпред. Започнал да говори на жестомимичен език. Тогава забелязал сред публиката майката на глухо момче, която познавал от дете. Почувствал странно убождане. Гледали се известно време, Бартош продължил да говори.
– Знаех, че няма нищо лошо в това да се използва жестомимичен език, който за нас глухите е най-достъпен и позволява да общуваме без много усилия. Но когато видях тази жена, чух глас, който сякаш идваше от глъбините: „Трябва да говориш хубаво“.
В почивката Бартош отишъл да я поздрави. Отново станал за момент онзи Бартек отпреди години.
– Добър ден – казал.
Усмихвала му се, но някак странно. Сякаш със съжаление, а може би дори с подигравка.
– Носиш ли имплант? – попитала.
– Да, дори сега съм с него.
– Гласът ти се е влошил – отбелязала.
– Почувствах се унизен – разказва Бартош. – Оцени някаква моя черта, върху която нямах докрай контрол. Сякаш да кажеш на някого, който се придвижва с инвалидна количка – ей, а ти все още ли си с количката? Изгубих си ума. Сигурно нещо съм смотолевил. Но после много мислех за това. Наблюдавала ме е от дете – как се развивам, как започвам да говоря. Попита ме за импланта с такава претенция, сякаш гласът ми ѝ принадлежи. Не прояви любопитство как живея, какво правя. Като глух бях сведен до гласа си.
Замисля се още малко и добавя:
– Сякаш най-важната цел на глухия е да се научи да бъде като чуващите. И да, много от нас успяват. Може да срещнеш глухи, които „говорят хубаво“. Без граматически грешки. Знаят много думи, гласът им не трепери, чист е. Като гласа на чуващите. Като моя. Обаче е достатъчно нещо да не потръгне – да се изтощи батерията в импланта, наоколо да е твърде шумно, някой да каже нещо твърде тихо – и магията се разваля. Глухият отново чувства, че е глух. И че не се е справил.

Превод от полски: КРИСТИЯН ЯНЕВ

Преводът е направен по: Anna Goc, *Głusza.* Warszawa: Dowody, 2022.

[1] PJM (Polski język migowy, полски жестомимичен език) е естествен комуникативен език, докато SJM (System językowo-migowy, езиково-жестомимична система) е изкуствена система, която се основава на полската фонетична система и е разработена от сурдопедагозите за улесняване на комуникацията между чуващи и глухи. – Бел. прев.

Седемте пера на совата

Катажина Ирих

Магията на първото перо

В болницата се озовах по-късно. Малката могилка под акацията вече съвсем се беше изравнила със земята и само ако сложиш длан върху тревата, можеше да усетиш неголяма издутина. Почти бях забравил как изглеждаше дядо, затова когато през първата нощ след операцията някой почука лекичко по стъклото, много се учудих. Повдигнах се на лакти и погледнах през прозореца. На парапета стоеше голяма сива сова. Чистеше перата си и от време на време ме поглеждаше така мъдро, като Хедуиг, совата на Хари Потър.

Погледнах към креслото, в което спеше сестра Пончек[1]. Совата повдигна меките си крила и притвори очи.

– Събуди се – помоли тя.

Исках да седна в леглото, но леко ми се виеше свят.

– Просто се събуди – повтори совата.

Гласът звучеше познато. И в допълнение знаеше името ми.

– Не ме ли познаваш? – попита тя.

Поклатих отрицателно глава.

– Наистина ли не ме познаваш?

Совата настръхна.

– Нося ти поздрави от Мишек – каза тя и повиши тон.

В главата ми се завъртя цяла вертележка.

– Дядо! – извиках. – Мили, любими дядо, колко хубаво, че си тук!

Совата разпери меките си крила. В тъмното проблеснаха жълти очи.

– Дядо! – извиках. – Почакай!

– Сега трябва да си почиваш.

Совата отлетя, а сестра Пончек бързо се изправи. Втурна се към моето легло и натисна някакво копче. След миг край мен бяха брадатият лекар и моите родители.

– Събудил се е – каза сестра Пончек с такъв тон, сякаш съм се родил отново.

Лекарят пооправи торбичката с маркучето, пощипна сестра Пончек по пухкавата буза, а моите родители непрекъснато повтаряха името ми като навити на пружина.

– Смело момче – заяви лекарят. – Можете да се гордеете със сина си.

Но на мен ми беше замаяно и в действителност исках всички да си тръгнат.

Ала тази нощ совата – т.е. моят дядо – не се върна. Сутринта сестра Пончек ми измери температурата, а брадатият лекар цъкна одобрително с език и попита как се чувствам.

Отговорих, че съм добре, както и беше в действителност, и помолих сестрата да отвори прозореца.

Трябва да беше наистина изключителен ден, защото тя не само направи, каквото я помолих, но и премести леглото ми и стойката със системата под прозореца. После се върна на мястото си на креслото.

Помислих си, че наистина не е нужно да стои при мен, и притворих очи.

Край стария кестен зад прозореца се виеха птици, а във въздуха, който навлизаше през прозореца, се носеше някакъв свеж аромат. Ако ароматите имаха цвят, то този със сигурност щеше да е зелен.

Всъщност до този момент аз нямах твърде много време за мислене. Учене, футбол, компютър, английски език. Вечер просто слагах главата си на възглавницата и машинално заспивах, а на сутринта се събуждах в същата поза, в която съм заспал.

А да чета книги никаква сила не можеше да ме принуди. А тук – моля. Откакто ме приеха в болницата, успях да прочета даже две и нито една от тях не ми изглеждаше скучна като моите училищни четива….

На следващия ден след операцията си обещах, че каквото и да става, няма да се предам. Всички неща, които бях мечтал да правя, изведнъж се наредиха на опашка и ми хрумна, че ще е много глупаво и несправедливо, ако не ги направя.

В такива размисли премина целият ми ден.

Изведнъж научих съвсем нови неща за себе си! Че бих искал да се науча да се гмуркам, да яздя кон, че искам да кажа на Анка от първия чин, че няма нищо смешно в това, че обича да играе футбол, и още много, много други неща. Тези мисли така ме погълнаха, че дори и безвкусната оризова каша, която получих за обяд, ми се видя вкусна като най-доброто ястие на света.

Вечерта кракът започна да ме боли. Вертях се и се обръщах в леглото, стисках зъби и захапвах крайчето на възглавницата, но на всяка цена исках да не забележи сестра Пончек, защото щеше да е готова отново да премести леглото до стената, а все пак дядо можеше да се появи всеки момент!

И не грешах. Когато изгасиха лампите, прозорецът се разтвори сякаш от полъха на вятъра и на рамката на леглото безшумно кацна голямата сова. Тя разтвори крилата си и ме погледна с големите си златни очи.

– Сядай – каза повелително.

– Къде? – попитах, като се опитах да се вдигна така, че да не забележи това сестра Пончек.

– На гърба ми – каза совата.

Перата ѝ бяха топли и меки и потънах в тях като в пухкава постеля.

– Дръж се здраво! – и совата се понесе така леко, сякаш не чувстваше моята тежест и излетя през отворения прозорец.

Над парка край болницата висеше огромна златна луна. На лунната светлина дърветата изглеждаха почти черни, вятърът нежно полюшваше клоните им, а разрошените им сенки се стелеха по тротоара.

Нощният град, видян от птичи поглед, изглеждаше съвсем различен и непознат, но в него нямаше нищо, от което да се боя. А и в края на краищата не бях сам.

Прелетяхме над покрива на моя дом. Всички прозорци бяха вече тъмни. По тротоара, пресичайки квартала, бавно крачеше някой, влачейки крак след крак.

Совата снижи полета си.

– Дядо, аз я познавам – прошепнах, а совата безшумно се приземи върху клон на старата липа, която растеше в средата на кварталната градинка.

Прегърбеният силует се спря за миг и постави на земята тежка чанта.

– Пис, пис! – повика тихо, почти шепнешком и от прозорчетата на маземата една след друга започнаха да излизат малки сенки. Някои вървяха смело с вдигнати нагоре опашки като знамена, други се плъзгаха върху присвити лапички, готови всеки миг да избягат.

– Това е Лудата с котките – прошепнах, а совата неодобрително махна с криле. – Не съм я нарекъл аз така – скрих лице в крилата, ухаещи на топлина и въздух. – Момчетата на двора….

Старата жена стоеше на тротоара, заобиколена от тълпа котки, излезли от маземата. Гърбовете им леко се издигаха и имах чувството, че тя стои до колене във вода.

– Пстммм! – изведнъж се разнесе от отворен прозорец и котките се разбягаха на всички страни. – Лудата с котките! Боклукчийката с котките!

Перата на совата настръхнаха.

Тя махна с крила и едно малко перце се завъртя във въздуха.

– Магия първа! – избуха тя, а стените на дворчето умножиха гласа ѝ. – Време е за Магията на първото перо!

– Дядо… прошепнах изумен. – Ти….

Малкият раиран котарак, който от страх не знаеше къде да се дене, повдигна глава, огледа се наоколо, след това жално измяука.

– Бягай! Бягай! – извика старицата, защото входната врата се отвори и пред нея застана Четирите нашивки, най-големият хулиган в целия квартал.

Но малкото коте не мислеше да избяга. То се изправи и внезапно започна да расте. Стигна големината на едро куче и продължи да расте още повече. Кожухчето му внезапно промени цвета си и от сиво стана оранжево-черно, като проблясваше от светлината на уличната лампа.

Четирите нашивки започна полека да се отдръпва назад към входа, но тигърът беше бърз като светкавица. Огромното раирано туловище препречи входа. Блеснаха зелени очи.

– Как си позволи да наречеш тази достойна жена? – процеди през зъби тигърът.

Четирите нашивки странно се смали.

– Аз… аз... аз… аз… – повтаряше съвсем като повредена грамофонна плоча.

Тигърът прихна в тих смях. После протегна огромната си лапа, закачи острия си нокът в шумолящите, маркови спортни панталони и съдра единия крачол от горе до долу.

– Следващият път – изсъска предупредително – ще има повече адреналин…

После вдигна главата си, украсена с бели бакенбарди и попита:

– Е, как е?

Совата гръмко се разсмя.

– Ху, ху, ху, ху, ху – разнесе се над спящия квартал.

– Ху, ху – повториха стените на къщите.

Четирите нашивки, малък и засрамен, се оттегли към входното антре, държейки разкъсания си крачол.

Тигърът сякаш се отърси от отвращението си и се погали в краката на старицата.

После започна да се смалява и да си сменя цвета.

– Пис, пис! – завика старицата и уличните котки отново образуваха около нея тесен кръг.

Совата сведе глава.

– Трябва вече да се връщаме – каза тя.

Седнах на гърба ѝ по-сигурно отпреди и се върнахме към болничното легло, до което дремеше в креслото сестра Пончек.

Трябва да съм вдигнал малко шум, защото тя отвори очи и бързо се изправи.

– Ох, разбойнико – прошепна с упрек, закачайки ме за системата. – Извадил си катетъра.

Не казах ни дума, защото със сигурност нямаше да разбере, че не може да се лети, когато си закачен за цялата тази плетеница от маркучета.

После се усмихна и се наведе през отворения прозорец.

– Пис, пис! – повика тихичко и нещо прошумя в тревата.

Тя извади от джоба на престилката си малка торбичка и изсипа съдържанието ѝ през прозореца. Исках нещо да кажа, но след упойката езикът ми продължаваше да е странно схванат и само леко се усмихнах.

Сестра Пончек отвърна с усмивка.

– Винаги идва под този прозорец и аз все му нося нещо. О, каква любителка на котета съм…

Помислих си, че дядо щеше е да е горд с нея и затворих очи.

[…]

Магията на седмото перо

Когато се върнахме в стаята, се оказа, че всичко това е траяло много, много дълго. А най-чудното беше, че толкова време сме издържали, без да бъбрим и да се въртим, и дори Бастек, който за мен беше равен в шегите на Артек, седеше тих и сериозен.

Помислих си тогава, че е защото бяхме свидетели на живот, който се събуди пред очите ни и също пред очите ни трябваше да свърши.

Цветът разцъфна, грейнаха лампите и когато напускахме оранжерията, небето над града вече се развиделяваше – никога дотогава не бях виждал небето на разсъмване – сиво-синьо, с тънки розови ивици от облаци, приличащи на пера. Дори и звездата, сребърно-розова, висяща над хоризонта, видях за първи път.

А толкова нощи, когато родителите ми мислеха, че кротко спя, бях осъмвал в игра на компютър, без да си имам представа какво става отвъд прозореца…

Докато ни нямаше в стаята, много неща се бяха променили – бяха сменили завивките ни и леглата ухаеха почти както вкъщи преди празник, а на масичката в ъгъла на стаята някой беше поставил клетка с малка, бяла мишка.

Помислих си, че сигурно е братлето ми, защото на кой друг можеше да му хрумне такава идея? Другият подобен луд беше категорично ДКП[2], но той все пак беше през цялото време с нас в оранжерията и държеше за ръка сестра Пончек.

В клетката имаше шарено колело за тичане, малка дървена къщичка и две купички, а пода беше застлан с ухаещи дървени стърготини.

И разбира се, Бастек, Шимек и Катерицата веднага се скараха кой да ѝ даде име и едва сестра Пончек разреши спора. Макар че страшно ѝ се спеше и се прозяваше, написа на листчета всички предложения, сгъна ги и ги сложи в шапката на ДКП. Повика неутрално лице да тегли жребия, „сирачето“[3], както го нарече, в лицето на Брадатото, който още не си беше тръгнал за вкъщи.

Брадатото изтегли едно листче, а сестра Пончек му каза да я развие.

Замряхме в очакване.

Брадатото разви хартийката, погледна я и мина известно време преди да се обади.

– Юл – прочете той с леко разтреперан глас.

После приближи към нас, които стояхме до сестра Пончек и ни прегърна.

– Благодаря, момчета – каза и излезе.

Стояхме като треснати.

– Ех ти, тъпако! – вресна Бастек и се нахвърли с юмруци на Катерицата. – Ти, рижаво прасе такова!

Свлякоха се на пода, вкопчени един в друг, съвсем като Аги и Себо на пристанището[4].

---

[1] Полско фамилно име, което значи „поничка“. – Бел. прев.

[2] ДКП – измислен от децата прякор на извънредно високия практикант в болницата, който е съкращение от „дълъг като път“ и „дълъг колкото поискаш“. – Бел. прев.

[3] Шеговито название за независимо лице, което тегли жребий на случаен принцип, идва оттам, че някога жребият е възлаган на деца от сиропиталище. – Бел. прев.

[4] Препратка към една от нощните истории – в главата „Магията на второто перо“. Аги и Себо са две кучета, насъсквани от пияните си собственици да се бият, като залагат на тях. Случва се на пристанището, където нощем безчинстват пияните компании. – Бел. прев.

– Спрете веднага! – извика сестра Пончек, като се опитваше да ги разтърве.
ДКП хвана и единия, и другия за пижамите и ги задържа, докато не им мина.
– Не знаех! Не знаех![5] – пищеше Катерицата, а ДКП го сложи на пода до леглото.
После хвърли на леглото Бастек и сам седна в креслото.
– Мисля, че нищо чак толкова не е станало – каза той. – Катерицата…, т.е. Кшишек, не знаеше, а ти, Бастек, не трябва веднага да прилагаш силови методи.
– Но Брадатото…? – попита Шимек, съвсем позеленял, сякаш щеше след миг да повърне.
ДКП го погледна така, сякаш го виждаше за пръв път в живота си.
– Какво Брадатото? – попита. – Щом каза „благодаря“, то значи всичко е наред.
Катерицата и Бастек се гледаха изпод вежди.
– Хайде сега, подайте си ръце и марш в леглата – заповяда ДКП с тон, който не търпеше възражения и се обърна към сестра Пончек. – Аз ще остана с тях. Отиди да поспиш.
Сестра Пончек поруменя като малко момиченце. Бастек се повлече към леглото си и се обърна към стената. Шимек реши, че повече нищо интересно няма да последва, а Катерицата, все едно че нищо не се беше случило, се примъкна към мен и седна на края на леглото.
– Но, по дяволите – започна – но, аз нищо не знаех… Казаха ми, че Юл е бил готин и… аз исках в негова памет… за да продължи да живее.
Не казах ни дума.
– Хей, Масловка[6] – скучаеше Катерицата, – хайде, отвори очи, кажи нещо…
– НЕЩО – за миг си спомних как Юл беше отговорил по този начин.
Но Катерицата не мислеше да върви по дяволите. И което беше по-лошо, изпадна в плачливо настроение.
– Е, добре – предадох се и седнах в леглото. – Не си знаел, Брадатото не се обиди. Всичко е наред. А сега, кажи си молитвата, върви до тоалетната и заспивай.
Катерицата продължи още малко да подсмърча и да се извинява не се знае на кого, но всички, освен мен и мишката вече спяха и стана съвсем тихо.
Беше толкова тихо, че чувах финото стържене на миши лапи и звука на зъбки, които се трияха в нещо шумолящо.
Вдигнах глава.
Умната мишка беше излязла от клетката, прегризала торбичката с котешките хрупанки, които сестра Пончек държеше за жителя на котелното в болницата и най-нормално поглъщаше котешката храна, проблясвайки с черните си, малки като мънисти очички.
Точно в този момент в стаята влезе госпожа психоложката. Изглеждаше така, сякаш някой преди миг я е извадил от кутия – безупречно подредени къдрици, всяка на мястото си, бяла блузка и опънати дънки.
Явно имаше шесто чувство и от разстояние беше усетила, че не спя, защото се насочи право към моето легло и попита как е било.
„Трябваше да дойдеш с нас“ – отговорих наум, а вместо това на глас казах нещо, което дълго бе пулсирало в главата ми.
– Това беше като алегория на човешкия живот – мигване на окото и вечност.
Разбира се, това не беше моя мисъл, просто сестра Пончек прошепна нещо такова на ухото на ДКП, когато нападнахме оранжерията.
– Ах! – откъсна се от госпожа психоложката и тя протегна ръка към джоба на престилката си, в който държеше служебния си бележник. Но вместо да излезе в коридора, нададе ужасен писък и с един скок се озова върху стола.
Огледах се в стаята и веднага си казах, че ако бях на нейно място, щях да направя същото.
Никога не съм се страхувал особено от мишки, но тази беше голяма колкото котка и ми мина през главата, че може да е от хрупанките.
– Спокойно, това съм аз! – Мишката отърси трошиците от мустачките си. – Моля, слезте от стола и се дръжте нормално… върнете си контрола… макар че в състояние на стрес това може да е безкрайно трудно. Травматичният опит, придобит в това отделение, с нищо не улеснява живота Ви, но все пак всеки от нас се бои от нещо…
Мишката се разположи в креслото, сложи лапа върху лапа и започна да помахва лекичко с розовата си опашчица.
Госпожа психоложката я следваше с поглед ту наляво, ту надясно.
– Както вече казах – продължи мишката, – несигурността поражда у нас страх. Аз например се боя от котката в котелното, а Вие, както видяхме ясно преди малко, се боите от мен….
Не издържах и избухнах в смях.
Мишката говореше с изречения, заимствани от госпожа психоложката, като жестикулираше при това с предните си лапички и имаше много умно изражение.

– Нека първо да преодолеем прага на страха – каза тя и стана от креслото. Започна да се приближава към госпожа психоложката.
– Мишка! Мишка! Мишка! – пищеше госпожа психоложката, като изпълняваше доста сложен танц върху стола.
– Мишка – констатира с космическо спокойствие ДКП, като се облягаше на вратата. – Е, като за мишка е доста едра – добави той, като ми смигна, – но никой не знае какво правят там, в лабораторията….
ДКП хвана мишката за опашката и не без проблеми я вкара в клетката.
– От психологическа гледна точка – каза той, като помагаше на госпожа психоложката да слезе от стола – вашата реакция е типично женска, откъдето може да се заключи, че професионалният стрес не е опустошил Вашата психика…
Госпожа психоложката почервеня, издърпа ръката си от ръката на ДКП и избяга, като тракаше силно с токчетата си.
– Какво по дяволите, беше това?
Забелязах, че ДКП има затъкнато в косите си доста голямо перо.
– – Кой… кой ти го даде? – попитах.
– – Вождът на племето – усмихна се широко ДКП и излезе да пуши.
Чух как чакълът хрущи под краката му.
– Хей, малкия! – ми извика той след миг. – Погледни през прозореца! Нагоре, глупаче, нагоре…
Вдигнах глава. Розов в светлината на залязващото слънце, малък като играчка, между облаците безшумно се носеше самолет.
Заспах здрав сън. Събуди ме едва някакъв разговор. Будех се бавно, разпознавах гласовете на Бастек, Шимек и Катерицата, а четвъртият глас ми изглеждаше познат и мога да се закълна, че беше на госпожа психоложката, ако…
– Никой никога не знае колко ще живее – казваше гласът – нито вие, нито аз. На всеки може да се случи нещо. На вас се падна болест, с която да се борите като войници на война. А по време на война е различно… Става дума за това, да…
– Да се опиташ на всяка цена да спечелиш – довърши Бастек.
– Да, да спечелиш. А дори и да изгубиш, то няма да обвиняваш никого и нищо, за това, че е станало така.
Седнах в леглото и потърках очи. На постелката на Катерицата седеше госпожа психоложката и навиваше сплъстените му рижави косици във формата на рогчета.
– Нито е от Бога, нито е от късмета… Просто става така, а не другояче. Не по вина на родители или някой друг. Но най-лошото е, че този друг понякога не разбира… затова ако някой си отива, преди да си отиде, трябва да им помогне да продължат да живеят.
– Как? – попитах, гледайки как мишката бяга в цветната въртележка.
– Да не се правиш на нещо, което не си – каза госпожа психоложката и ме погледа по носа с перото на совата. После излезе, като остави на масата малкия си бележник.
– Ехей! – кресна Катерицата и се хвърли към масичката. Бастек и Шимек се втурнаха едновременно.
Катерицата седна на крайчеца на леглото ми и отвори бележника. Видях как лицето му се издължи, а ентусиазмът му спадна: бележникът беше празен.

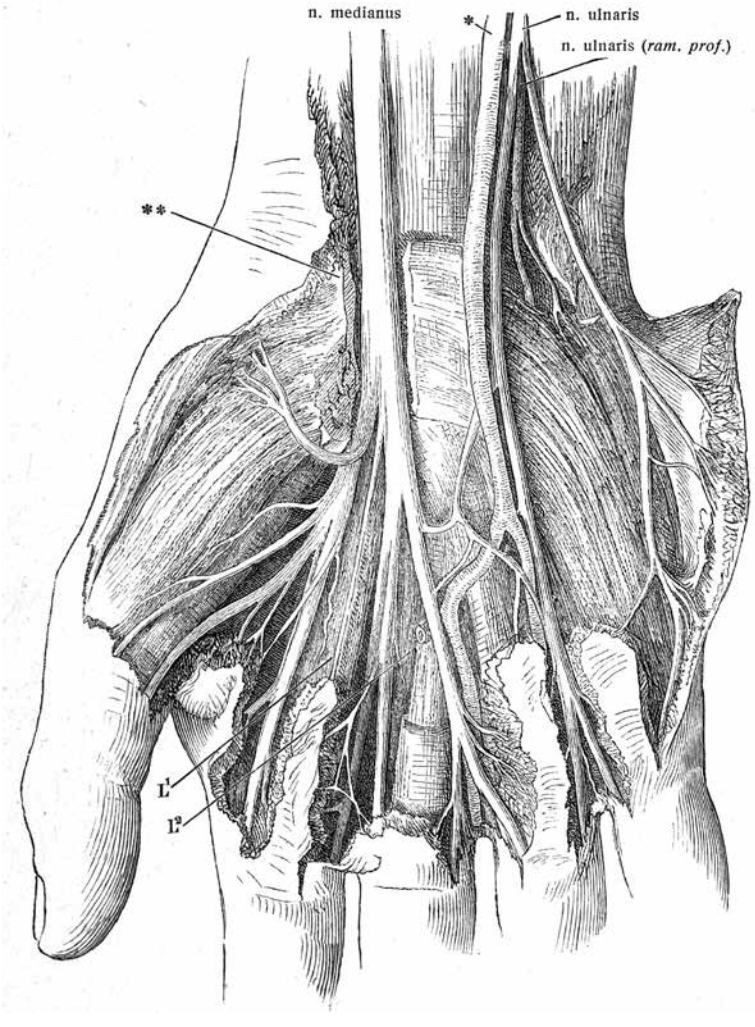

Лятото наближава своя край. Знам, защото всеки ден съм в парка и виждам как падат първите листа. Старият Румпел казва, че това са болни листа. Това, което е болно, първо си отива. Но нашата четворка се държи храбро. Кестените на старото кестеново дърво наежват зелените си бодли.
В небето се стрелват първи птичи ята и самолети. Колкото пъти видя самолет, толкова пъти си мисля за моето шоколадово момиче, което не знае, че е мое момиче…
През онази нощ си мислех, че ако всичко с мен бъде наред, ще я заведа на летището и ще чакам, докато самолетът се понесе във въздуха. Може би бих ѝ купил букет цветя или… бих я целунал по тъмната буза.
Но то е ясно, нищо от това не влиза в сметката. Може би мога да помоля за помощ Брадатото или ДКП, но стигнах до извода, че трябва да спра или поне да се опитам да спра да разчитам на другите…
И нещо по-важно – порастнах.
Почувствах, че трябва да напиша писмо.
Пликът и хартията, които сестра Пончек ми донесе на следващия ден, ме плашеха и то не затова, че никога преди това не бях писал истинско писмо – най-много мейли или съобщения в WhatsApp – а затова, че моят почерк, за който никога не се бях старал специално, приличаше на всичко друго, само не и на букви, свързани в разбираеми думи.
– Това си е само по твоя вина – каза сестра Пончек. – Вярно е, че винаги си бил ленив, за да работиш над себе си, а после вече не си имал случай…
Помислих си, че списъкът от неща, които имах да наваксвам, никога няма да свърши.
Сестра Пончек ми даде лист с дебело очертани редове и молив:
– Пиши – каза тя.
– Какво трябва да напиша? – попитах, като взех молива в несръчните си и схванати пръсти.
– Пиши каквото искаш – отвърна. – Букви, цифри… Каквото ти дойде на ум.
Помолих ДКП да ме заведе с молива и хартията в парка. Седнах на пейката под кестена и дълго, дълго се вглеждах в празния лист, докато най-сетне като дете в първи клас написах името си.
А после още веднъж, с други, наклонени ръкописни букви. И още веднъж.
ВОЙТЕК. Гледах черните букви и се замислих, кой е ВОЙТЕК.
Имах усещането, че съм някой, съвсем чужд за себе си, някой, когото не познавах.
Мислех си за това, че сигурно Войтек иска да се върне у дома, защото вече не понасяше болничния мирис и шума от стъпки посред нощ в коридора, когато на някого, съвсем не на място, изведнъж му се приискаше да умира… А от друга страна, Войтек не знаеше за какво би могъл да разговаря със старите си приятели и затова би искал да поостане тук….
Всичко това беше много сложно и трудно, по-трудно отколкото да напишеш грижливо няколко букви, затова се върнах в мислите си към онова утро, когато Царицата на нощта беше прецъфтяла, а ние се озовахме в леглата си.
Колко добре беше да си лежиш без всичките тези маркучета, да можеш да се обръщаш от една страна на друга и после по корем, след това по гръб, съвсем както във водата.
Колко добре беше да стъпваш здраво на краката си и да знаеш, че няма да се огънат като пластилин при първата стъпка.
Макар че животът изглеждаше толкова крехък, колкото онова фосфоресциращо в тъмнината цвете – струваше си.
Знаех вече, че съм успял – макар че никой все още не знаеше това докрай – че съм успял да победя болестта или страха, или стотици дребни, но утежняващи препятствия. Но със сигурност дотичах до някакъв финал.
И сега, когато на земята падат първите болни листа, получавам своята награда. Слънцето разстила ситни сенки по алеята, катеричките скачат през тревната площ, развявайки пухкавите си опашки, а аз седя под стария кестен, на който долита златоока сова, и пиша писмо.

Превод от полски: МАРГРЕТА ГРИГОРОВА

Преводът е направен по: Katarzyna Ryrych, *Siedem sowich piór*. Łódź: Literatura, 2020, електронно издание.

[5] Брадатото, както момчетата наричат брадатия доктор, е баща на Юл. – Бел. прев.
[6] Прякор на героя разказвач Войтек, защото по аналогия с гъба масловка (която посинява при натиск), лесно получава синини. – Бел. прев.

Многоименната

най-лошият сред нас всички
се оказа д-р Стрелков
той пръв каза
че шизофренията е поне

многоименната шизофрения е дом
на Бог който не се побира
в четирите стени на текста (в никакъв цикъл
стихове) трябва да е било есента

на 1968 когато вкъщи (вместо
майка) влезе злосторницата

13 III 2017
(*Ciało wiersza*, с. 10)

XXV.
атакува ме и ме отхвърли бесният
пес на шизофренията приятел на майка ми
същият който ми се яви
в детството във фигурата на баща

и отпраши на един от двата
трактора същият който ми се яви
в детството във фигурата на родител
бесният пес на шизофренията приятел
на майка ми основният ни хранител
същият който отпраши на един от двата
трактора въпреки че яд ме хвана
и още днес (макар че вече не говоря

хахлацки[1]) нарекох го чудовище и какъв ли не
(*Kochanka Norwida*, с. 29)

XXII. Мис Шизофрения

май че в ярославската психиатрична
болница са устроили избори за
Мис Шизофрения понеже нали
е казано че красотата се намира

под маската на болестта трябва само да я
отхвърли да се роди за света
каквото и да означава да се родиш
за себе си преди от гората на Кучара

ще дойде зъл мъж
но няма това да е Безпръстчов
в компанията на добре познатата
злосторницата на име Фечка

29 VIII 2013
(*Dwie główne rzeki*, с. 26)

X.

срещам в гората жена
и мъж нищо не знам за тях
но им давам перназин[2]
за да могат да напуснат гората преди акцията

във всички околни села
говори се за акцията (за предприетата срещу
нас акция) майка се бои от следващото
депортиране от сух хляб торби изсушен хляб

замених го с перназин защото само така
може да преживеем в тези несигурни времена
(*Dwie główne rzeki*, с. 14)

II

1.
шизофренията е дом на
Бог откакто заболях
за втори път и се пробудих
в любовна треска

наистина безверието е като окова
и обръч пламтящ
в който се срамувах от себе си
макар да не е срамно да се подготвяш

да живееш и светлината на душата
не пропилях и извиках Боже
безверието е чудно място
което напускам всеки ден

2.
шизофренията е дом на
Бог откакто заболях
за втори път и се пробудих
в любовна треска

Боже извиках ето ме вече
готов да обикна неща
интимни и безгранични
като пес се върнах

при Теб при нещата интимни
и безгранични които никога
не получих вероятно затова
бях държан тук толкова дълго
(*Peregrynarz*, с. 9–10)

XXXV. Милосърдие

шизофренията тази чернопереста птица
от вчера и тази чернопереста птица от днес
гнездяща преди всичко в настоящето
в същото както винаги престо лишение

никой наистина никой нас изложените
на вятъра не ни загърна с пуха на тайната
и никой не ни върна от пътя
когато изоставихме ориентацията си както себе си

нямахме нужда от нея в коридора на болницата
откакто в него се въдвори ред сред
нашите безстопанствени неща тъй като съвършеният
творец ни беше притиснал в ъглите а някой друг хапеше
(*Przyczynek do nauki o nieistnieniu*, с. 39)

III

кълна се шизофренията е като пес без кокал
който с моя стомах си има работа
и със стомаха ми се задоволява
какво е самотата

като шизофрения самотата ме заключва
кълна се тя ме заключва когато съм със Збигнев
Инго и когато не съм тя ме заключва
в дома на Спасителя а после извежда от дома

на Непорочната тя винаги ме извежда
от дома на Непорочната изпод нечий прозорец
(Nenia i inne wiersze, с. 6*)*

V

шизофренията тази
чернопереста птица от вчера
и тази птица от днес с неясно
оперение
какъв съм какъв ще бъда
ако победя това смешно
пространство
между първата и втората
неясна дума

която изтича или не изтича от
тъмнината
първо заболя майка ми каква си
питах се вчера и днес
дали като тази птица измамена
под небето

от всички влечуги на земята
(*Nenia i inne wiersze*, с. 8)

III.
не отричай защото семейство Стенчневски
за които все пак
никога няма да кажа лоша дума
се взеха от тъмнината
на моя разум всички (семейство Кучапски
също) се пръкнахме от тъмнината
и теглим колкото сили имаме към светлината
може би най-накрая някой ще ни види

29 IV 2014
(*Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci*, с. 7)

VII. Песничка за нашественика

нещо повече умът ми
не иска да се съгласи
с нищо друго (въпреки че
не отказвам

перназина) следователно няма да се
смаля влизайки във вас и
излизайки във ваше отсъствие
и в отсъствието на текста

над който все още работя
у семейство Паперницки докато
бих могъл да се натъкна на всеки
нашественик и да победя
(*Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci,* с. 11)

XV. Помощник

на какъв език мучи
тази крава (заговори ме
санитарят) тази крава
не мучи но с всички сили

зове своето дете макар че от Вулка
Кровицка е трудно да стигне
до Журавица до отдалечената
болница в която всеки втори луд

говори в стихове и ме чака
с писмо за Ванда Василевска[3]
(*Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci*, с. 19)

XXVI.

стихотворението се разпада с теб
и без теб и никой
не ще ни помогне глътни тази
красива лъскава

таблетка без която ще спре твоето
пеене (не се разсейвай
и не се разпадай на малки
парчета) и без която

ще ти увиснат крайниците „долу ръцете“
ми каза на сбогуване
(*Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci*, с. 30)

XL. Фрагмент от идилия

колкото пъти се връщам във Вулка Кровицка
толкова пъти се раждат моите стихове
въпреки че ме ограничава перназинът колкото пъти
се задържам в Лиси Ями

толкова пъти надниквам в дома в който
живееше Маринка въпреки че ме ограничава кетрелът[4]
ако можех да понеса миналото
(да го оставя там където никому не е

нужно) въпреки че ме ограничава золафренът[5]
и само да можех да кажа
кой и защо нарани моята униатска майка
защото определено това не беше Яшушо
(*Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci*, с. 44)

Превод от полски: ВЕНЕСА НАЧЕВА

Преводите са направени по следните издания:
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Przeszłość zagarnia swoje piekne dzieci*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2025.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Ciało wiersza*. Stronie Śląskie: Biuro Literackie, 2021.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Dwie główne rzeki*. Poznań: wyd. WBPiCAK, 2019.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Kochanka Norwida*. Wrocław: Biuro Literackie, 2014.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Przyczynek do nauki o nieistnieniu*. Port Legnica: Biuro Literackie, 2003.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Peregrynarz*. Warszawa: Wydawnictwo Przedświt, 1992.
E. Tkaczyszyn-Dycki, *Nenia i inne wiersze*. Lublin: Związek Literatów Polskich w Lublinie, 1990.

---

[1] Хахлацки език, нар. още подласки – неофициално название за диалектен говор в областта Подлаше, характерен най-вече за източнославянската православна общност. – Бел. прев.

[2] Перназинът е лекарство, използвано при различни психични заболявания като шизофрения, маниакално-депресивни разстройства и др. – Бел. прев.

[3] Ванда Василевска (1905–1964) – писател, ръководител на Съюза на полските патриоти в СССР по време на Втората световна война. – Бел. прев.

[4] Кетрелът е лекарствено средство, чието основно предназначение е лечението и овладяването на състоянията на депресии, психоза, както и на маниакални и депресивни епизоди при биполярно афективно разстройство. – Бел. прев.

[5] Золафрен е антипсихотично лекарство, което се използва за лечение на шизофрения и биполярно разстройство. – Бел. прев.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Ани Бурова, Камелия Спасова,
Мария Калинова, Емануил А. Видински
РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: Бойко Пенчев, Галин Тиханов, Георги Господинов,
Дария Карапеткова, Йордан Ефтимов, Мирела Иванова, Михаил Неделчев
Печат: „Нюзпринт“
ISSN 1310 – 9561

Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Георги С. Раковски“ 108
Банкова сметка: BG56BPBI79401049389602, BIC – BPBIBGSF
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
https://litvestnik.com/;
http://litvestnik.wordpress.com
ВОДЕЩИ БРОЯ Кристиян Янев, Маргрета Григорова